



Ervaringen en inspiraties uit het werk met mensen met verborgen mogelijkheden

Oorspronkelijk uitgegeven door Stichting Onderzoek je eigen werk als publicatie nr. 24, Arnhem, 2003.

Nu gedownload van www.academievoorervarendleren.nl

Redactie: Albert de Vries

Andere publicaties van Midgard:

Tine Verhagen: 'Ketenen tot vrijheid. Demonstraties sociaaltherapie', opgetekend door Albert de Vries, 36 blz. 2007.

Schetsen van situaties uit de praktijk van alledag van een woon- en werkgemeenschap voor mensen met een verstandelijke handicap. Heel mooi wordt zichtbaar hoe Tine, zonder zich te verliezen in een grenzeloos meegaan, vanuit een positieve grondhouding, vanuit een 'ja-zeggen', meeweegt met bewoners. 'Ik ga in op wat nodig is', zegt Tine in dit boekje: 'Dat geeft mij vrijheid.'

'Vrijheid' is een belangrijk thema in het werk van Tine Verhagen. Geen vrijblijvende aangelegenheid, maar iets waar actief, met verantwoordelijkheidsbesef, aan gewerkt wordt, iets dat gecultiveerd wordt.

Deze publicaties is te bestellen door € 6,- over te maken op Postbank 220446 t.n.v. A. de Vries, o.v.v. uw volledige adresgegevens en 'bestelling Ketenen tot vrijheid'.

De volgende publicaties zijn gratis te downloaden.

Johannes Krausen: Gesprek voeren met mensen die niet kunnen praten. 1996

Een werkplaats in een instituut voor diepgestoorde mensen. Hoe geef je zo'n plek vorm als je de intuïtie hebt deze mensen als volwassen medewerkers serieus te nemen? Ook al kunnen ze niet of nauwelijks praten.

In dit geval gaat het om de bakkerij. De werkplaatsleider laat zien hoe hij toch tot een gelijkwaardig gesprek komt.

Daarbij opent zich een ontwikkelingsperspectief voor de diepgestoorde mens, die uitgaat boven de behoefte aan dagelijkse zorg.

Deze publicatie is ook in het Duits verkrijgbaar: 'Gespräche führen mit Menschen, die nicht sprechen können', Verlag am Goetheanum, 1999. ISBN 3-7235-1059-0. De Engelse vertaling kan ook gedownload worden.

Jeroen Borghouts, Bas Hardewijn: 'Ik doe het zelf'

Hoe krijg je de diepgestoorde mens in beweging? Hoe wordt die beweging een eigen en gevulde beweging? Een muziektherapeut en een euritmitherapeut laten zien hoe zij aan het werk zijn en antwoorden op deze vragen vinden. Zichtbaar wordt hoe zij ook zelf telkens weer in beweging zijn gekomen op het moment dat ze resultaat boeken.

Jan Binnekade: Pubers emanciperen dankzij industrialisatie. Of: Heb ik nu toch de industriële revolutie behandeld? 2000

Emancipatie: Met je beperking de wereld in. Industrialisatie: Een beperking tot kracht maken. Pubers: Op zoek naar eigen kracht. Drie begrippen die wonderwel bij elkaar blijken aan te sluiten.

Vooreerst is er echter een leraar die op weg gaat met ideeën over lesstof die totaal niet lijken aan te sluiten bij zijn klas met diep ontwikkelingsgestoorde leerlingen. Maar tenslotte ontdekt hij op een verrassende wijze die samenhang.

Een ontroerend verhaal over hoe een dagelijkse zorgpraktijk eruit kan zien, wanneer iemand de moed heeft het niet te weten en toch te doen. Je zou het elke leraar en zorgverlener toewensen zo uitgedaagd te worden en die uitdaging aan te gaan.

Ervaringsleren (voorwoord).....	1
1. Oog hebben voor kwaliteiten	3
2. Een balorige leerling	6
3. De weg van buiten naar binnen	9
4. De toverformule	11
5. De taalkunstenaar	13
6. De oefening als leermeester	16
7. Een vogel zien	17
8. De taak en de plaats van de 'bemiddelaar', methodische uitgangspunten.....	18
Nawoord	20
De auteur.....	20

Ervaringsleren (voorwoord)

Het hier voor u liggende werkstuk gaat over ervaringsleren. Ervaringsleren van Bas Hardewijn en ervaringsleren van zijn cliënten. Sinds het midden van de vorige eeuw is in Nederland het ervaringsleren nagenoeg uit het (beroeps)onderwijs verdwenen. Het onderwijs is vooral gestoeld op de vooronderstelling dat als men nu maar weet hoe iets moet, men het ook kan. Parallel aan deze ontwikkeling gaat de voortschrijdende verwetenschappelijking van het beroepsleven, waarin een telkens grotere scheiding tussen denken en doen geïnstitutionaliseerd

wordt. Er zijn mensen die bedenken hoe er het beste gehandeld kan worden en er zijn anderen die handelen en zich daarbij aan de protocollen dienen te houden. In het protocollaire handelen zit weinig vrijruimte, weinig ruimte voor creativiteit en ontwikkeling. Op z'n minst verrassend in dit werkstuk is dat zichtbaar wordt hoe mensen met een verstandelijke handicap, waar menigeeen van zal denken 'veel meer dan wat liefde geven kunnen we ze niet en verwachten doen we helemaal niets van ze', gevoelig zijn voor dit vraagstuk. Daar waar de handeling

niet afgedwongen wordt, maar er vrijruimte is om na te bootsen, dat wil zeggen daar waar men ruimte krijgt om uit hetgeen aangeboden wordt op te pikken waar men iets mee kan op het moment dat men er iets mee kan, wordt ontwikkeling zichtbaar. Zoals Bas verwoordt: daar wordt de ‘meester’ zichtbaar.

Dit woord ‘meester’ verwijst naar het in de Middeleeuwen gehanteerde opleidingsstelsel in de Gilden van leerling – gezelschap – meester, waarin ervaringsleren vanzelfsprekend was. Laten we dat stelsel eens nader bekijken en zien wat dat kan verhelderen aan de inzet die Bas in dit werkstuk aan ons laat zien.

Aangezien ervaringsleren altijd ingebed is in een concrete omgeving, in tegenstelling tot expliciete kennis die contextloos is, kunnen we naar dat stelsel kijken vanuit de verhouding van de lerende en zijn omgeving:

- De leerling loopt rond in een omgeving waarin de meester aan het werk is. Hij mag in eerste instantie alleen ‘krullen vegen’, maar het beroep is als activiteit rondom volop aanwezig. De leerling pikt uit de omgeving waar hij in zit, datgene op wat bij hem past.
- De gezelschap gaat op reis en zoekt die leermeesters en die omgevingen op die passen bij de eigen ontwikkeling.
- De gezelschap wordt meester door het maken van het meesterstuk. Dit meesterstuk is een reëel uitgevoerde opdracht voor een klant, waarin de eigen gemaakte vaardigheden tot uitdrukking komen en de gezelschap de verbinding met de omgeving aangaat en daar verantwoording voor neemt. De meester is tevens bevoegd om, via een voorbeeld en meenemen, leerlingen op te leiden en zo het vak, met zijn eigen persoonlijke daaraan toegevoegde accent, verder door te geven. De meester is in staat om zijn omgeving vorm te geven. Met dat vormgeven van die omgeving zorgt de meester er ook voor dat hij vanuit die omgeving ook telkens uitgedaagd wordt om zijn vakmanschap verder te ontwikkelen.

Covey (1989) gebruikt de begrippen: ‘afhankelijkheid, onafhankelijkheid en wederzijdse afhankelijkheid’. Men kan met deze drie begrippen de kwaliteiten van respectievelijk leerling, gezelschap en meester beschrijven.

Bas nu laat zien hoe hij meester is. Hij is in staat om met zijn cliënten mee te kijken naar de omgeving, mee op ontdekkingsstocht te gaan. Er treedt een wederzijdse afhankelijkheid op. Daarmee ontstaat er voor de cliënt veel ontwikkelingsruimte. Wanneer Bas als gezelschap tewerk zou gaan, dan zou hij zeggen: ‘Ik ben onafhankelijk, ik ken mijn vak, ik weet bij welk probleem van jou ik wat moet toepassen, ik weet wat goed voor jou is.’ De afhankelijk van de cliënt van zijn omgeving zou vergroot worden en die cliënt zou alleen maar krimpen. Het lijkt nu af en toe domheid dat Bas niet weet wat te doen, maar men kan dat juist zien als uiting van meesterschap dat hij het aandurfte om het weten even op zij te zetten in het vertrouwen (en de ervaring) dat er iets komt, dat mogelijkheden zichtbaar worden, op het moment dat hij meekijkt.

Bas spreekt ook de ander in zijn meesterschap aan. Meininger (2000) noemt dit de ‘contrafactische anticipatie’: men grijpt vooruit op vermogens die er nog niet zijn en die er misschien ook niet komen wanneer men niet vooruitgrijpt. Dus juist niet aansluiten bij, laat staan compenseren van, wat er is, maar aansluiten bij wat wil worden. Ervaringsleren betekent in deze zin dan ook ‘mogelijkheden leren zien’. Het verrassende is, dat wanneer Bas

zijn cliënten ondersteunt om een verbinding met hun omgeving aan te gaan, in plaats van ze op zichzelf terugwijst, dat ze dan gewekt worden in hun wil en veel meer blijken te kunnen dan voorheen vermoed.

Op het vlak van de taal blijkt een zelfde thematiek werkzaam te zijn. Bestaat de taal uit voorschriften, of is de taal een hulpmiddel om de ervaringen die we opdoen te benoemen, opdat die ervaringen niet vervluchtigen? Is taal actief of statisch? Helpt de taal om de idealen, die aan de ervaringszoektocht richting geven, uit te drukken op zo’n manier dat die zoektocht gestimuleerd wordt? In dit gebied van de taal speelt de zoektocht van Bas met zijn cliënten zich af. Zijn cliënten blijken een grote gevoeligheid voor de kwaliteit van taal te hebben. Bas hanteert de euritmie als hulpmiddel. In dat vak wordt onder andere taal zichtbaar gemaakt en daarmee wordt de ervaring van taal toegankelijk, pakbaar gemaakt.

Is dit nu een werkboek alleen voor mensen die euritmie-therapie geven? Nee. In zijn uitvergroting is het een voorbeeld voor hoe men bijvoorbeeld ook in een vergadering met directeuren, met groepsleiders of met werkplaatsleiders met taal kan omgaan. Juist daar kan men vragen stellen als: ‘Hoe zouden we dit nu benoemen?’, ‘Als we iets benoemen met bijvoorbeeld ‘sturen’ of ‘leiding-geven’ of met bijvoorbeeld ‘implementeren’ of ‘initiatiefkracht wekken’ welke beweging, dynamiek hoort daar dan bij en is dat wat wij willen?’. Van dit werkboek gaat een appel uit om contextloze taal weer in een omgeving te plaatsen, daarmee die taal positief werkzaam te laten worden en een ervaringsleren te stimuleren.

*Albert de Vries
(Bureau De Vries & partners, Arnhem)*

Covey, S.R., 1989: De zeven eigenschappen van effectief leiderschap. Uitg. Business Contact (2003).

Meininger, H.P., 2000: Loont de moeite? Een ethisch perspectief op intensieve zorg voor verstandelijk gehandicapten met ernstige gedragsproblemen. Verslag studiemiddag Stg. Consulenteam Utrecht / Noord Holland.

In 1972 wijst een kennis mij op de mogelijkheid om bij de Dom Savio, een zogenaamde B.L.O.-school voor (toen nog) imbeciele kinderen te Hoogkarspel, mee te helpen bij hun vakantie-week. Ik spreek af om eens te komen kijken en op die bewuste dag stap ik een gebied binnen, dat ik daarna eigenlijk niet meer verlaten heb. Ik beland in een ‘polaire’ wereld die mij buitengewoon veel vriendelijker en bekender voorkomt dan de wereld die ik gewend ben. Een wereld waarin iedereen is die hij is en daar ook nadrukkelijk toe wordt uitgenodigd. Daar gebeurde toen al, waar ik in dit werkboek een pleidooi voor houd: aansluiten bij de cliënt en vanuit zijn perspectief een ontwikkeling inzetten. Inspirator en hoofd der school was Fred Weg, die ook in de jaren daarna flink aan de weg getimmerd heeft. Zijn jongste publicatie, ‘Wischmei onderweg’¹ is een gids voor een menselijke, op het individu gerichte werkwijze in de zorg. Aan hem heb ik gevraagd deze tekst kritisch te lezen. Zijn reacties kom je in het vervolg tegen.

1. In voorbereiding

1. Oog hebben voor kwaliteiten

Eskimo's

In het boek 'Dromen van het noorden' beschrijft Barry Lopez² de ontmoeting tussen de eerste, voornamelijk Engelse, ontdekkingsreizigers en de Eskimo's in het noordpoolgebied. Karakteristiek daarbij is dat de West-Europese cultuurmens de plaatselijke bevolking niet ervaart als 'anders', maar als 'minder'. De technisch superieure mens kijkt neer op iets wat hij niet kan begrijpen en ziet dat aan voor dom en achtergebleven. Als de ontdekkingsreizigers in het gebied willen overwinteren blijkt op harde wijze hoe anders de werkelijkheid is: de Europeanen sterven bij tientallen, ondanks al het technische vernuft niet in staat zich aan te passen aan de barre omstandigheden.

Het thema van het boek van Lopez is de vraag: kun je openstaan voor wat je niet kent, voor een cultuur waar je in eerste instantie weinig van begrijpt, voor een landschap dat je geen houvast geeft?

Als het je lukt wel ontvankelijk te zijn ontstaan er waarnemingen als die van de antropoloog Richard Nelson: 'Hun beweringen, die eerst volkomen onaannemelijk lijken, blijken bijna altijd juist.'³

Boeiend is bijvoorbeeld het stuk over het verschil in beleven van tijd en ruimte tussen de Eskimo's en de westerse mens: 'Wij gaan ervan uit dat alle mensen op dezelfde manier in de ruimte staan en bekijken voorwerpen daarom vanuit hetzelfde gezichtspunt - boven is boven, onder is onder, dit is het noorden en dat is het zuiden. Als een Eskimo echter een plaats in de verte beschrijft, zegt hij (...) vaak niets over al het land tussen hem en die plaats (waar wij van onder de indruk zouden zijn), maar maakt hij enkel melding van geografische punten, en dat niet noodzakelijkerwijs vanuit zijn eigen gezichtspunt gezien. Een niet-Eskimo zou daarom kunnen denken dat de Eskimo 'geen gevoel voor richting' heeft. En omdat hij min of meer op de manier van de poolvos reist - afbuigt om iets ongewoons te onderzoeken en steeds weer even stopt om thee te drinken in plaats van recht op een 'doel' af te gaan - zou men kunnen denken dat de Eskimo weinig zelfdiscipline heeft of zorgeloos is. Maar dat hangt alleen maar samen met de manier waarop de Eskimo zichzelf in het weefsel van tijd en ruimte ziet, hoe hij zich door de wereld beweegt, waarin hij lijnen en punten heeft aangebracht om het vormeloze geheel te onderbreken.'⁴

Ik zie direct het middenplein van Midgard voor me: bewoners⁵ die zich in alle richtingen verplaatsen, elk op hun eigen manier. Ieder weet waar hij naartoe onderweg is, maar lang niet iedereen volgt daarbij de kortste weg; de 'manier van de poolvos' is erg populair en er zijn nog meer variaties.

Dit werkboek is een pleidooi om onze zogenaamde verstandelijk gehandicapte medemens niet als minder te beleven, maar als anders. Dat is niet moreel bedoeld, maar heel praktisch. Kan ik openstaan voor handelingen die ik in eerste instantie niet begrijp, routes die mijn verbazing wekken en er vertrouwen in hebben dat die wel degelijk een bepaald doel dienen. Kan ik mijn eigen perspectief even terughouden en me zo inleven in de ander, dat ik zijn perspectief leer kennen?

Het boek van Lopez is zo inspirerend omdat er vaak frap-pante overeenkomsten bestaan tussen beschrijvingen van

'Eskimohandelingen' en de manier van doen van onze bewoners. Zo verschijnt in de volgende beschrijving van de jager een dynamiek die bijvoorbeeld onze pottenbakster Patricia op het lijf is geschreven: 'Jagen betekent het land om je heen hebben alsof het een kledingstuk is. Je gaat een woordeloze (!) dialoog aan met het landschap, een dialoog die zo intens is dat je ophoudt tegen je menselijke metgezellen te praten. Het betekent jezelf vrij maken van rationele voorstellingen, ophouden te vragen wat iets 'betekent' en je alleen maar bezighouden met hoe het 'is'.'

Zo kan Patricia stil staan op het middenplein terwijl ze ergens naartoe onderweg is, vol aandacht voor de omgeving, niet op een punt gericht, maar meer op het geheel. Jou waarnemend als je haar groet, maar zonder iets terug te zeggen.

'Het loslaten van de pijn of het afvuren van de kogel is als een woord dat je hardop zegt (!) het gebeurt aan de periferie van je concentratie.' In de pottenbakkerij is zij degene die op een dag ziet dat op elkaar gestapeld klei-afval 'toevallig' een prachtige compositie vormt. Het enige dat ze zegt is 'kijk!', waarop de werkplaatsleider het ook ziet en er middels bakken en glazuren een kunstwerk zichtbaar wordt.

Zoals je de Eskimo's pas echt zult leren kennen als je je eigen perspectief terug weet te houden, zo is het ook bij de bewoner noodzakelijk diens perspectief te verkennen en als uitgangspunt te nemen. Daarbij is het een buitengewone hulp om niet te denken in termen van 'handicap' of 'niet kunnen'. De bewoner is niet 'dom', hij doet het op een andere manier. Hij komt als het ware uit een andere cultuur, maar het bijzondere is dat hij niet op de Noordpool woont, maar in de moderne westerse cultuur. Zijn 'handicap' is dat hij een aantal vermogens mist die in onze cultuur hoog worden aangeslagen. Zijn kwaliteit is dat hij over, je zou haast zeggen, 'vroegere', maar wellicht kun je met evenveel recht zeggen, 'toekomstige' vermogens beschikt, die juist voor onze cultuur van grote waarde kunnen zijn. Ze moeten daarvoor wel gezien of ontdekt worden. Als de werkplaatsleider het 'kijk!' van Patricia mist of afdoet als onbelangrijk, kan ze net zo goed in een iglo gaan wonen.

Kijken naar dynamiek

Je bezig houden met 'hoe iets is': daar ligt een ander verband van de Eskimocultuur naar dit werkboek, maar nu niet naar de bewoner, maar naar de medewerker. Terug naar het boek van Lopez, waarbij we even een sprong maken van de Eskimo's naar de indianen:

'In de jaren dertig van onze eeuw begon een zekere Benjamin Lee Whorf een duidelijker inzicht te krijgen in een opvatting die hij had over de structuur van de Hopi-taal. Het Hopi heeft alleen beperkte tijdsvormen, had Whorf opgemerkt, het ziet tijd niet los van ruimte en is rijk aan werkwoorden, maar betrekkelijk arm aan zelfstandige naamwoorden. Het is een taal die een wereld van beweging en veranderende relaties weergeeft, een voortdurend 'weefsel' van tijd en ruimte.'

2. Amsterdam 1986

3. Idem, pag. 288

4. Idem, pag. 293

5. 'Bewoner': op Midgard en in dit werkboek gebruikte term voor mensen met verborgen mogelijkheden.

De methode van het 'onderzoek in eigen werk', die aan dit werkboek ten grondslag ligt⁶ en die een grote hulp is bij het zoeken naar het perspectief van de ander, verwijst met nadruk naar dit dynamische element, naar deze 'wereld van beweging en veranderende relaties'. Dat klinkt heel deftig, maar kan zeer praktisch uitgevoerd worden. De vraag die je jezelf stelt is niet 'waarom doet een bewoner dit', maar 'hoe doet hij het'. Met de vraag naar het waarom begeef ik mij in het gebied van de speculaties en de oordelen; met de vraag naar het hoe verdiep ik me in de ander, zonder over hem te oordelen. Wat is zijn manier om met de wereld om te gaan, vanuit welk perspectief kijkt hij naar die wereld en hoe komt hij tot handelen? Welke kwaliteit spreekt daar uit?

Mensen met verborgen kwaliteiten

In mijn werksituatie, de euritmie-therapie, probeer ik naar die andere perspectieven, en daarmee naar kwaliteiten op zoek te gaan. Dat betekent dat ik niet kijk wat er ontbreekt om het vervolgens aan te vullen (de gedachte dat dat sowieso niet kan begint steeds meer terrein te winnen), maar dat ik probeer de wel aanwezige vaardigheden op het spoor te komen en ermee aan het werk te gaan. Dit verhaal gaat dus over 'mensen met nog te ontdekken en te ontwikkelen vaardigheden'. Om het nog anders te zeggen: mensen die gezien willen worden in hun talenten.

Mijn grondgedachte daarbij is dat elk mens zich alleen door zijn eigen activiteit en vanuit zijn eigen kwaliteiten kan ontplooiën; de zichtbaarheid van die activiteit ontstaat in de ontmoeting, in een sociale context. Euritmie therapie is zo'n sociale context. Mijn taak is om voorwaarden te scheppen, opdat die activiteit kan verschijnen en de cliënt daar vervolgens ervaringen aan op kan doen. Ik moet dus vormen aanbieden, waarin de activiteit tevoorschijn kan komen en het meegemaakte tot ervaring kan worden.

Deze publicatie is een verslag van mijn, of liever, onze zoektocht naar deze eigen activiteit, naar het eigen perspectief; een verslag van een aantal intensieve ontmoetingen met mensen, die elk op hun eigen manier geprobeerd hebben mij te leren hoe ik mij kan opstellen om hén het handelen en daarmee het werkzaam zijn, mogelijk te maken. 'Wat kan ik doen (of laten), opdat jij in de wereld werkzaam kunt worden?'

Werken met individuele kwaliteiten kan ook in een groep

Deze vraag is niet gebonden aan de therapiesituatie. De voorbeelden gaan weliswaar over ervaringen in de euritmie-therapie, maar de cruciale vragen kan je in elke ontmoeting met de cliënt stellen, of dat nu in de therapie, in de woongroep, thuis of op de werkplaats is.

'Ja maar', zegt de groepsleider, 'jij werkt één op één, dan heb je daar ook alle gelegenheid toe. Als er op de leefgroep iets voorvalt moet je eerst de boel regelen, want je hebt ook nog met vijf anderen te maken.' Ja, en dat is nou juist het bijzondere van de leefgroep: daar staan de kwaliteiten van elke bewoner onmiddellijk in een levende sociale context. Die groep zit niet voor niks bij elkaar. Die ene bewoner met zijn kwaliteiten heeft een eigen rol in het sociale verband van de groep en hoe meer die zichtbaar wordt, hoe beter. In een groep kunnen die kwaliteiten, die verschillende thema's met elkaar in gesprek komen. Daar kun je jezelf aan de ander meedelen, de ander

laten delen in jouw thema. Het is op de leefgroep en in de werkplaats nog boeiender om op deze wijze aan de slag te gaan:

Als Bastian de werkplaats van Huib binnenkomt, op welk moment van de dag dan ook, heeft hij onderweg of al eerder een idee opgedaan, dat hij onmiddellijk en zeer dringend moet gaan uitvoeren. De ervaring heeft geleerd dat direct op de vraag van Bastian inspringen hem alleen maar meer stress oplevert. Huib heeft een heel praktische reden om het aan de slag gaan met het idee even in de tijd te zetten: er zitten nog meer leerlingen in de werkklass die ook allemaal aan de slag willen en daarvoor enige ondersteuning nodig hebben. Hij vertelt dat aan Bastian, wijst de anderen ook aan en maakt een afspraak om in de pauze aan de slag te gaan. Bastian gaat akkoord en kan anderhalf uur later in alle rust aan zijn project werken.

Patricia dekt de tafel en heeft de gewoonte alleen voor zichzelf bestek neer te leggen. Tot nu toe kreeg ze de opdracht van een medewerker om het ontbrekende bestek aan te vullen. Op de vergadering vraagt Maria hoe je dat oplost zonder te gaan sturen. Ik doe de suggestie niet in te grijpen, maar wel te melden dat jij nog geen vork en mes hebt en dan te kijken wat er gebeurt. Zo geschiedt het en niet alleen Patricia reageert door er nog een vork en een mes bij te halen, maar ook de andere tafelgenoten voelen zich uitgenodigd. Zo besluit Martin om zelf zijn bestek te gaan halen en Wendy om het bestek van Louis zolang te leasen, waarop de constatering volgt dat ook hij nog geen bestek heeft.

Als ik het verhaal de volgende dag hoor, valt me op dat de hele groep actief is geworden. Iedereen is betrokken, het 'oplossen van het probleem' ligt niet meer alleen bij Patricia, maar iedereen wordt aangesproken. Patricia tenslotte ziet de lol in van acht keer heen en weer lopen tot iedereen tevreden is, ze straalt van top tot teen.

Een paar dagen later vergeet de werkplaatsleider van Patricia bij de drie koffiekliënten die suiker gebruiken een lepeltje in hun beker te zetten. Als hij dat alsnog wil doen ziet hij tot zijn verbazing drie bekertjes met een lepeltje erin en daarachter een glunderende Patricia!

Werkboek

Bij de voorbeelden die hierna beschreven worden, zal dus ook de vraag zijn: 'Zijn de vondsten en ervaringen in de therapiesituatie overdraagbaar naar de andere werkgebieden?' Dit werkboek is daarmee geen eindverslag, maar veel eerder een begin voor onderzoek. Het wil niet alleen kennis overdragen, maar vooral enthousiast maken!

Op zoek naar kwaliteit. Een voorbeeld

Als opmaat wil ik aan het volgende voorbeeld van een therapieverslag laten zien, hoe dit 'op zoek gaan naar de werkzaamheid' er in de praktijk in een verslag uit kan zien. Ruben is een leerling van De Appelboom en komt voor het eerst in de euritmie-therapie.

Uit het verslag van september 2002: Wat valt op?

Ruben kan lang aan een oefening werken als hij die niet één, twee, drie onder de knie krijgt. Hij zegt van veel dingen dat hij die niet weet of niet kan

en doet het dan vervolgens goed. Ik kijk daar met hem op terug: 'Hé, je zei net nog dat je dat niet kon'.

Als ik (veel) verbale aanwijzingen geef, wordt hij snel moe. Ik probeer het praten te beperken en vooral met hem aan het werk te zijn. Minder praten, meer doen.

Als een oefening met zijn voeten niet lukt, begin ik een gesprek met die voeten, niet met hem. Hij vindt dat dolkomsch en het geeft hem de mogelijkheid er zelf naar te kijken en het de volgende keer anders te doen. (Dit is een basisprincipe; ik concentreer me niet op hem, maar op de oefeningen; ik kijk met hem mee, naar wat er moet gebeuren).

In de euritmie-therapie zijn de specifieke oefeningen de letters (klanken) van het alfabet. Deze klanken zijn 'vertaald' naar bewegingen. Ik oefen met Ruben de letter 'A'. Net als ieder mens, heeft ook elke letter zijn eigen dynamiek. De 'A' heeft als dynamiek: 'als je je kwaliteit laat zien, werkt dat verbindend'.

Het eerste dat opvalt is dat Ruben zonder terughouding in deze oefening stapt, er niet moe van wordt en er bijna geen 'bijbewegingen bij maakt'. Bij andere oefeningen hangt hij bijvoorbeeld graag tegen de muur, loopt eens hierheen of daarheen, zo niet bij de 'A'. Hij is volledig geconcentreerd; dat is voor mij een teken dat de 'A'-oefening hem iets te zeggend heeft.

Als we op een dag bezig zijn, is tuinman Henk voor het raam het gras aan het maaien, begeleidster Carla staat op het pad te praten en klusjesman Sam komt voorbij op zijn klusjesfiets. Ruben volgt dat alles met grote interesse en zegt wat hij ziet. Ik doe dat met hem mee, vertel hoe deze drie mensen elk hun eigen taak hebben en dat hijzelf hier ook een taak heeft, namelijk oefenen. Als we dat hebben vastgesteld, lukt het hem goed om bij zijn opdracht te blijven. Aan het eind van de les kijk ik weer samen met hem terug op wat hij nu geleerd heeft: je kunt best je eigen taak uitvoeren met anderen in de buurt. Als ieder zijn eigen kwaliteit laat zien, Henk maait, Carla vertelt, Sam klust, Ruben oefent, dan kan dat naast elkaar plaats vinden en kun je elkaar daar ook nog in zien.

Wat is de kwaliteit van Jennis, wat die van Julia? Als je dat voor Ruben in de klas zichtbaar kan maken zal dat verbindend werken; anders gezegd, zal hem dat in het sociale tot hulp zijn.

Uit voorbeelden uit de klas blijkt dat Ruben hier actief aan mee doet: 'Kijk eens', roept hij op een dag als hij ziet dat zijn vriend Caspar nu van links naar rechts kan schrijven in plaats van andersom. 'Goed zo, Caspar, ik ben trots op je!' Met evenveel vreugde kan hij beleven dat zijn eigen kwaliteiten gezien en gewaardeerd worden.

Het valt wellicht op dat er in het verslag geen sprake is van problemen of van een ziektebeeld. Het verslag gaat over Ruben, over een jongeman die weliswaar extra zorg nodig heeft, maar ook net als alle mensen uniek is, een mens die zijn eigen 'kernkwaliteiten' heeft en daar graag mee aan de slag wil. Mijn taak is voorlopig: aan het werk gaan en kijken, nog eens kijken en dan mogelijkheden zien.

In het oefenen komen we een aantal dingen tegen die goed lukken en een aantal dingen die minder of helemaal

niet gaan. Ik pik de dingen eruit die hij kan of waar hij vreugde aan beleeft en 'parkeer' de rest. Het kan goed zijn dat iets dat nog niet lukt later een uitdaging wordt, het kan ook zijn dat het niet van belang is. Als ik blijf kijken, wordt dat later wellicht duidelijk. Huib van den Doel zegt in het nawoord bij 'Genezend opvoeden'⁷:

'Veel hulpverleners verrichten hun taak vanuit een gevoel van volwaardigheid, althans van bevoorrecht zijn tegenover het tekort dat de cliënt heeft. Dat tekort moet worden gerepareerd of gecompenseerd. Zij hebben daarbij geen oog voor de kwaliteiten die ook de cliënt heeft en voor hetgeen ook hij wegschenkt.'

Wat is mijn inzet?

'Oog hebben voor kwaliteiten', dat betekent voor mij dat therapeut-zijn er behoorlijk anders uitziet dan zo'n 7 jaar geleden. Dat je wel een tijdje bezig bent om het 'repareren en compenseren' af te leren, want dat zit heel diep. Dat je vervolgens keer op keer verbaasd bent over wat er bij de cliënten aan kwaliteiten tevoorschijn komt, als zij merken dat ze worden aangesproken op hun kennis en hun vaardigheden in plaats van op hun gebreken. Dan begin je ook te merken dat de relatie tussen jou en de cliënt langzaam maar zeker verandert van afhankelijkheid naar gelijkwaardigheid. Je bent niet langer 'zorgverlener' maar 'bemiddelaar'.⁸

'Oog hebben voor kwaliteiten', dat is de rode draad die door dit werkboek loopt. Als de lezer in een van de voorbeelden of zijweggetjes verdwaalt, kan hij zich die vraag stellen: 'Helpt dit voorbeeld me om oog te krijgen voor de bijzondere kwaliteiten van een mens die ik gisteren nog als een gehandicapte zag? Zo niet, gewoon overslaan!'

De werkplek

In de tekst is sprake van bewoners en van leerlingen. De 'bewoners' waar het over gaat wonen op of in de buurt van Midgard, een instituut voor ongeveer 90 mensen met (een verstandelijke handicap) te ontdekken mogelijkheden in Tuitjenhorn in de kop van Noord-Holland. Op het zelfde terrein staat het Kinderdagverblijf De Appelboom, waar zo'n 24 leerlingen een dagprogramma krijgen aangeboden. Beide initiatieven baseren zich op de antroposofie, hetgeen net als bij het woord 'Eskimo' wijst op een bepaald perspectief van waaruit je naar de wereld kan kijken.

6. Zie Albert de Vries (1999): Onderzoek in eigen werk. Try-out. Stg. Onderzoek je eigen werk, Arnhem.

7. Zeist 1997

8. Idem

2. Een balorige leerling.

Bas heeft al een tijdje de neiging wat balorig te worden en heeft er op het ogenblik lol in de oefening vooral verkeerd te doen. Vandaag maakt hij het zo bont, dat ik niet meer mee kan komen en op het punt sta hem terug naar de klas te sturen. Hij is op dat moment bezig de vorm van de vijfster te lopen; na elke weg maakt hij een klinkergebaar. Hij kan niet op het tweede gebaar komen, de E, en kijkt mij aan in de verwachting dat ik hem help.

Tot nu toe werken Bas en ik in een klassiek leraar-leerling patroon. Ik bedenk het programma, doe alles voor en verwacht van hem dat hij mij zo goed mogelijk nadoet. Heeft hij een vraag, dan beantwoord ik die. Wel bespeur ik bij mijzelf een licht onbevredigd gevoel over zijn grote volgzzaamheid. De uitvoering is goed, maar waar is hij zelf?

Ik ben dit keer echter niet van plan hem te helpen, gezien zijn balorigheid. Hij staat wat beteuterd te kijken. Ik stel voor verder te gaan, misschien komt hij er straks wel op. Ook bij de volgende keren komt hij echter niet op het gebaar, ik laat dat zo.

Als ik terugkijk zie ik het volgende: met zijn balorigheid roept hij mij op van positie te veranderen. Door hem voor even in de steek te laten, kan er ruimte voor een ander patroon ontstaan. Ik besluit eigenlijk (niet denkend, maar handelend) ter plekke geen 'voorganger' meer te zijn, met als consequentie dat hij niet meer kan volgen en op zichzelf wordt teruggeworpen. Dit is een cruciaal moment in zijn ontwikkeling! Na alle voorbereiding wordt het nu tijd voor de echte Bas. Wat een geluk dat ik hem niet naar de klas heb gestuurd. In zijn balorigheid verschijnt ook al iets dat van hem komt. Ik zie alleen nog niet hoe we daar mee verder kunnen.

Welke intentie verschijnt er in die balorigheid? Ik kan vanuit de methodiek van het onderzoek in eigen werk die ervaring bij mijzelf opzoeken, maar ik heb het eigenlijk al aan hem beleefd: het gaat hem te langzaam, het is hem te bekend, hij wil vooruit naar nieuwe uitdagingen. Komt er niks van mijn kant, dan begint hij mij uit te dagen! De kunst is om het negatieve oordeel om te vormen tot een positieve kwaliteit: wat is de dynamiek van balorigheid?⁹ Dan blijkt 'balorigheid' buitengewoon functioneel te zijn en te verwijzen naar 'uitgedaagd willen worden'.

Daar verschijnt een prachtige paradox: Bas die volgens de gangbare opvatting over hem de wereld bijhoudt als volgens een spoorboekje en van alles op de hoogte wil zijn, wil niet in de bekende oefenstof blijven 'hangen', hij wil verder, nieuwe gebieden ontdekken.

Kwaliteit: Uitdagen om verder te komen.

De volgende dag is de balorigheid als sneeuw voor de zon verdwenen. Hij is in alle oefening heel precies, volgt de regels en doet zijn best. Ik zeg hem dat ik ineens een vakman aan de gang zie, zoals een timmerman die een hele mooie kast kan maken.

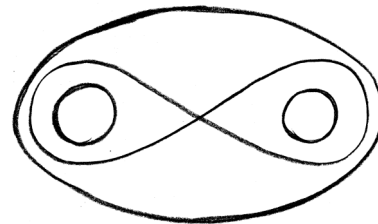
Weer een dag later vraagt hij op weg naar hier of ik nog weet hoe goed hij het gisteren deed. Hij houdt dat thema vast en wil weer graag die vakman zijn. Na afloop vindt hij dat hij alles goed heeft gedaan 'behalve de staaf, dat was niet zo goed als gisteren'.

Ik ben, als te volgen voorbeeld, nu uit het beeld verdwenen; ik vraag hem niet langer mijn bewegingen mee te doen en na te bootsen, ik spreek hem aan op zijn eigen inzet.

Opleiding tot vakman

Er staan twee tafeltjes in de ruimte, als je er omheen loopt krijg je een ellips. Ik noem dit zelf altijd een grote kring. Ik vraag Bas om deze nieuwe oefening zelf te doen aan de hand van mijn opdrachten. Geen voorbeeld dus, zoals ik me had voorgenomen. Er zijn drie vormen, grote kring, acht, kleine kring. De eerste opdracht is 'loop een grote kring'. Hij loopt om het ene tafeltje heen zodat er (volgens mij) een kleine kring ontstaat; ik vraag hem of hij de kring nog groter kan maken. Hij loopt hem iets groter en ik vraag hem of het nog groter kan. 'Ja dat kan wel, maar dan moet dat andere tafeltje weg', antwoordt hij. Ik zeg hem dat hij ook wel om dat tafeltje heen mag lopen. Uiteindelijk lukt hem dat.

De oorspronkelijke oefening:



Pas bij het maken van mijn aantekeningen krijg ik in de gaten dat hij gelijk had en ik niet heb gezien wat hij aan het doen was. Een kring loop je immers om een middelpunt en niet om twee middelpunten! Dat is nou de echte vakman: je niet af laten leiden door de voorstellingen van een zogenaamde meester, maar de opdracht uitvoeren zoals die echt bedoeld is. Ik ben enthousiast en neem me voor hem morgen zelf te laten ontdekken dat hij iets heel goed heeft gedaan en hem te vragen hoe we verder gaan.

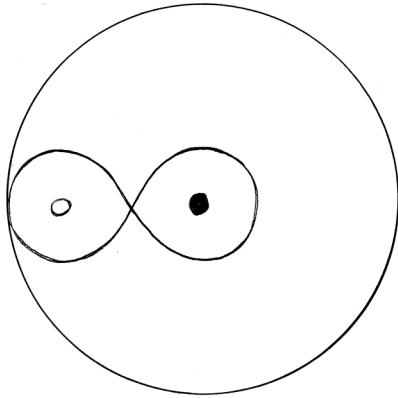
Kwaliteit: Taal concreet nemen.

Ik vertel hem dat hij gisteren iets heel bijzonder heeft gedaan en vraag hem zo te lopen zoals hij dat gisteren deed (er staan weer twee tafeltjes). Hij begint met een grote kring om die twee tafeltjes (mijn voorstelling); al vregend leid ik hem naar wat hij eerst zelf had ingezet: een grote kring rond één tafeltje. We zien dat we het tweede tafeltje niet nodig hebben en zetten het weg. Nu kan hij echt een grote kring lopen. Maar hoe komen we nu tot de tweede vorm, de acht, want dat is de reden dat er twee tafeltjes stonden? Ik vraag hem hoe hij dit op wil lossen; hij zegt direct 'ik weet het niet'.

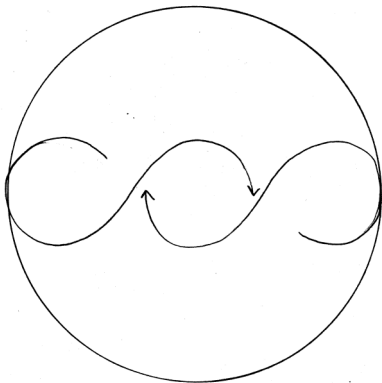
In het hele proces maak ik een terugtrekkende beweging ten gunste van zijn initiatief. Nu hij 'het niet weet' is de verleiding groot om op zijn minst suggesties te doen, maar ik vertrouw op zijn vermogen op ideeën te komen.

9. Zie noot 5

Daar staan we nu, de oude voorstelling losgelaten, de nieuwe nog niet gevonden, bereid tot het avontuur! Hij komt al vrij snel met een idee: hij loopt een acht met het tafeltje in het midden voor de ene lus en maakt op de kringlijn de tweede lus; het is dus een wat kleinere acht geworden, maar het is er wel één en het biedt mogelijkheden. Ik heb zelf bewust niet naar een oplossing gezocht, ik heb het helemaal aan hem overgelaten en hij stelt me niet teleur.



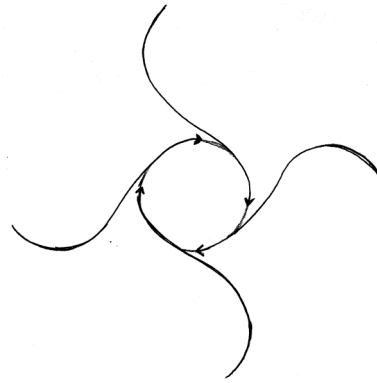
Ik pak vier pittenzakjes, leg er eentje in de buitenste lus van zijn acht en leg de andere drie ook op de kringlijn. Hij loopt weer zijn acht, ik loop er eentje aan de andere kant. Als we elkaar in het midden ontmoeten, zie je aan zijn ogen dat hij merkt dat er iets bijzonders gebeurt. Hij zegt er nog niets over. Dan lopen we de twee andere achten. En dat alles op zijn vondst!



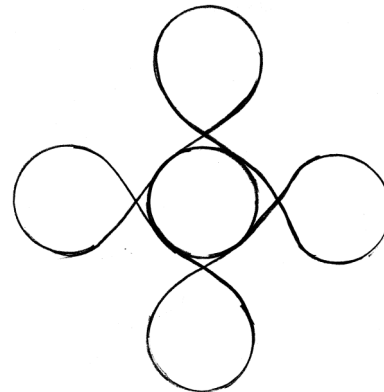
Een vakman richt zijn eigen oefeningen in, hij heeft niemand meer nodig, hij is nu immers zelf een meester. Ik meld hem dan ook dat ik morgen om elf uur naar het strand ga, omdat hij zelf zijn oefening zo goed doet dat hij mij niet nodig heeft. Dit is 'ik doe het zelf'¹⁰ in zijn uiterste consequentie: de oefenstof en de wijze waarop die oefeningen gestalte krijgen worden door de bewoner bepaald. Hij kiest, hij selecteert en hij is 'bereid tot het avontuur'. Hij is in staat de onzekerheid van het nieuwe onder ogen te zien!

Het is vandaag de derde keer. Ik neem hem nog eens mee vanaf het beginpunt tot waar we nu gekomen zijn. Hij heeft een echte kring ontdekt, een acht gevonden, nu moeten we nog op zoek naar de kleine kring. We lopen zijn nieuwe vorm (ik benoem 'mijn' vorm nu als 'de oude vorm die we niet meer kunnen gebruiken', hij noemt zijn nieuwe vorm de 'astara-vorm') en ik vraag hem waar we nu de kleine kring kunnen vinden en of die er misschien al is. Hij zegt dat hij hem nog niet heeft gezien; ik stel voor

dat we nog een keer tegelijk een acht doen en als we samen rond het middelpunt lopen ziet hij de kleine kring ineens verschijnen.



Welk een wonder: vier verschillende achten, één kleine kring, die steeds dezelfde blijft, uit welke windrichting je ook komt. Daarmee blijkt de kleine kring de kwaliteit van een centrum te hebben gekregen, nog steeds dankzij zijn invallen.



Het is in deze opzet essentieel dat ik hem de oefening niet voordoe, of het direct samen met hem doe. Ik blijf zelf aan de kant en geef hem een opdracht. Dat geeft hem de kans om iets anders te doen dan wat ik voor me zie. Uit het vervolg blijkt immers hoe volgzaam hij handelt als mijn voorstelling wel bekend is. Dan geeft hij zijn eigen idee op en stapt hij in mijn voorstelling. Nu is er ruimte voor zijn voorstelling en de voorstelling van een vakman is altijd de moeite waard. En dat alles heeft hij dus met zijn balorigheid bewerkstelligd! Hij heeft zelf het initiatief genomen voor deze omwenteling.

Dit is een uitgesproken voorbeeld van wat ik bij elke cliënt probeer in te zetten: zoals hij de oefening oppakt en vorm geeft, zo doen we het. Ik ga hem niet sturen naar mijn voorstelling van de oefening, ik probeer ruimte te maken voor een zelf gevonden, zelf ervaren voorstelling zoals die voor deze leerling in het oefenen ontstaat. De 'leidende' elementen zitten in de oefening zelf. Ik moet voor de cliënt kansen creëren om die elementen op het spoor te komen en als hij een spoor gevonden heeft, kan ik dat benoemen en bevestigen. De impuls voor het handelen ligt bij de bewoner: 'ik doe het zelf'.

Ruimtelijk gezien stap ik uit het actieve midden en stel me op aan de zijlijn. Ik ben er alleen nog om de wereld te

10. Jeroen Borghouts en Bas Hardewijn (1998): Ik doe het zelf. Stg. Onderzoek je eigen werk, Arnhem

benoemen en Bas daarmee uit te nodigen tot handelen. Daarna kan hij zelf gaan benoemen op basis van zijn ervaringen. Ik probeer daarmee de weg voor hem vrij te maken om zijn kennis en inzicht boven water te halen. Ik maak plaats voor hem. Op de leefgroep kan dat er bijvoorbeeld zo uitzien:

Wendy merkt dat Carla haar dagelijkse taak van tafel dekken pas uitvoert, als zij haar een opdracht geeft. Op een dag probeert ze uit of Carla ook in actie komt als ze niets zegt. Het is tijd om tafel te dekken, Wendy houdt zich stil, Carla ook. Dan gaat Wendy aan tafel zitten, Carla doet hetzelfde. 'Goh', zegt Wendy, 'waar zullen we nu ons eten eens opdoen?' Carla staat op en gaat de tafel dekken.

Prachtig! Niet op Carla gericht, maar samen met haar naar de situatie kijken. Je gaat letterlijk naast de bewoner staan en kijkt samen met haar naar een stukje van de wereld. Er is geen confrontatie, er is geen moeten. Het enige wat Wendy doet is dat stukje een naam geven en wel 'waar zullen we nu ons eten op doen'. Dat benoemen maakt het voor Carla mogelijk in actie te komen, uit zichzelf op de wereld te reageren. Het initiatief ligt bij Carla, Wendy ondersteunt haar.

Bas wordt onderzoeker

Ik ga met Bas de (reuze)stap maken van een geometrische vorm, zoals de vijfster of zijn 'astara-vorm', naar een vorm bij een tekst. Ik wil hem die vorm zelf laten ontdekken, zoals hij ook zelf de 'astara-vorm' heeft ontwikkeld. Als voorbereiding gaan we kwaliteiten van de verschillende vormprincipes onderzoeken.

We lopen een rechte en een ronde weg en ik vraag hem naar het verschil. Na een paar keer proberen zegt hij dat rond moeilijker is en met enig vragen van mijn kant komt hij erop dat dat zo is omdat je niet weet waar je naartoe loopt! Als ik vraag naar andere mogelijkheden, weet hij niks meer. We lopen nog een keer samen recht en rond met de vraag hoe het met de ander is. Hij ontdekt dat je bij de ronde wegen de ander juist beter ziet dan bij de rechte wegen. We laten het staan. Overigens bedenkt hij nu zelf al dat je ook achteruit kunt lopen.

Bij de ronde weg zie je dus wel de ander, maar niet waar je naar toe gaat, je doel. Bij de rechte weg zie je dat doel wel maar niet of minder de ander. Ik ga wel bij mezelf na of ik kan meebelevend wat hij ervaart, maar ga dat niet checken met wat ik er zelf van weet of geleerd heb. Ik accepteer zijn ervaring als waar en waardevol. 'Wat de dichter schrijft is waarheid, of hij nu gelijk heeft of niet'.¹¹ Zoals hij het ervaart, zo gaan we ermee aan het werk.

Vandaag onderzoeken we vooruit en achteruit lopen. Als ik vraag naar zijn bevindingen, sluit hij eerst aan bij het thema van gisteren 'zie ik de ander als ik de vorm loop'. We laten dat staan en ik vraag hem nu weer op zichzelf te letten. 'Mijn voeten moeten meer doen als ik naar achter loop!', zegt hij na enige keren proberen. Dan ontdekken we dat op de weg naar voren onze ogen juist meer aan het werk zijn.

Wat een waarnemingsvermogen; hij kan direct bij de er-

varing komen dat de weg naar achter actiever is dan de weg naar voren. Hij neemt waar wat er in zijn lijf verandert. Hier verschijnt direct de positieve kant van de verstandelijke handicap: hij zet er geen voorstelling tussen, hij gaat niet iets bedenken, hij blijft bij zichzelf.

Kwaliteit: Concrete ervaringen serieus nemen.

We onderzoeken nog een ander aspect aan het voor- en achteruit lopen. We zijn er al achter gekomen dat naar voren iets te maken heeft met 'zien'. Nu onderzoeken we het naar achter lopen en ik vraag hem op zijn hoofd te letten. Hij meldt dat zijn hoofd ontspant. Dan ga ik achter hem staan en zing een lied terwijl hij loopt. Hij heeft nog geen idee. We doen het nog een keer en ik vraag hem wanneer hij het lied beter kan horen. 'Naar achter', zegt hij zeer beslist.

In dit geval heb ik me toch voorgenomen hem iets te laten ontdekken, omdat dat later bij het werken aan een gedicht waarschijnlijk de moeite waard is. Zijn waarneming is wederom feilloos. Ook zijn waarneming 'dat zijn hoofd ontspant' verwijst naar het horen: bij 'zien' richt je je op een punt, de ruimte wordt kleiner; bij 'horen' richt je je op een omgeving, de ruimte wordt groter.

Bas zegt een paar keer over zijn waarneming: 'ja, dat denk ik hoor, maar misschien is het niet zo'. Ik heb hierop geantwoord: 'Dat denk je niet, maar je merkt het en wat je merkt, dat is dus zo, dat is gewoon waar!' 'Goed', antwoordt hij.

Niet zomaar bezig zijn met euritmie omdat het zo goed voor je zou zijn, maar oefenen om vooruit te komen. Daarmee neemt Bas dat wat de euritmie te bieden heeft heel serieus. Zo gaat hij ook met de taal om. Hij zet er niks tussen, maar werkt met de kwaliteit van het direct concreet hoorbare of zichtbare, hij neemt het woord serieus. Zo gaat hij ook om met zijn eigen belevingen. Wat ik mijn voeten voel doen, dat is zo, dat is waar.

Zijn dynamiek: Hij daagt je uit jezelf en de wereld en de taal die over die wereld spreekt serieus te nemen.

Even terug naar het boek van Lopez: 'Veel geleerden hebben het in hun artikelen en boeken en in hun persoonlijke gesprekken over het karakter van hun eskimometgezellen. Ze bewonderen hun intelligentie, hun eerlijkheid en hun humor. Ze vinden het inspirerend om in het gezelschap van mensen te verkeren die als ze spreken weinig algemeenheden en abstracties te berde brengen, maar zich in plaats daarvan richten op het praktische, het specifieke en het concrete.'¹²

Diezelfde inspiratie ervaar ik in het werken met Bas: wat een rijkdom ontstaat er als je zo concreet kunt omgaan met de wereld!

11. Uit: Post 911; Marc Chavannes, NRC Handelsblad, 19.10.2001

12. Lopez, pag. 214

13. Zie noot 8

3. De weg van buiten naar binnen

‘Er is geen andere sleutel tot de dingen dan werkelijke aandacht. Niets komt tot ons, of blijft bij ons, waarvoor we zelf niet volledig beschikbaar zijn.’

Ida Gerhardt

Carla wordt bij het ochtendlied naar buiten gebracht omdat ze erg opgewonden is. ‘s Middags komt ze ook hier opgewonden binnen: ‘Naar huis, naar huis!’ Ik breng het in gesprek en gedurende het gesprek wordt ze stiller en ontspant. Zo nu en dan bijt ze nog op haar hand, maar niet heftig.

Ik ga in op waar Carla mee binnenkomt, met als onderliggende boodschap: ‘Ik zie dat je ergens mee zit, ik kan dat niet voor je oplossen, maar we kunnen er wel samen naar kijken’. In haar tot rust komen wordt zichtbaar dat haar vraag misschien niet zozeer was ‘ik wil naar huis’, maar zoiets als ‘leef even met mij mee, dan voel ik me gesteund’. (Fred Weg benoemt de kerntaak van de hulpverlener als: ‘steunen, troosten, bemoedigen en daadwerkelijk helpen. Anders gezegd: medemens zijn.’¹³)

Ze kan vervolgens meedoen met de beginoefeningen. Bij het driedelig lopen worden de zenuwen toch weer zichtbaar. Dan doen we twaalf keer de ‘L’ met de knieën en volgt er onverwacht een prachtig meebeleefd ‘L’-gebaar, zoals ik dat nog nooit van haar gezien heb. Het lukt haar zelfs drie keer. Ook de dalende fase van het gebaar blijft ze volgen, ze slaat die meestal helemaal over. Ook bij de ‘M’ en de ‘OE’ is haar aandacht bij het gebaar dat ze uitvoert. Na de laatste ‘OE’ staat ze een hele tijd ontspannen stil, met ogen dicht. Na afloop zit ze rustig op haar stoel en als ze weg gaat zegt ze krachtig: ‘Dag Bas’.

Het lijkt of mijn meebeleven met wat háár bezighoudt, het voor haar mogelijk maakt om een stukje van de wereld, in dit geval de gebaren, mee te beleven. Als ik haar ontmoet, kan zij de wereld ontmoeten.

De kwaliteiten van Carla

Carla is vaak gespannen en onrustig. Ze haalt haar hand door haar haar of trekt haar mouwen strak en blijft die handeling eindeloos herhalen. Het kan ook een uitspraak zijn die ze keer op keer herhaalt. Pas als ze daarmee klaar is, heeft ze tijd voor de oefening, maar eigenlijk is ze nooit klaar. De orde moet keer op keer verzorgd worden.

Tijdens mijn opleiding mag ik bij onze afsluitende referaten de inleiding verzorgen met de gehele opleiding inclusief kritische docenten als publiek. Ik ben thuis en heb nog enige tijd te gaan, als ik op een gegeven moment merk dat ik al zeker voor de tiende keer onderweg ben naar de spiegel in de badkamer om te controleren of ik er toonbaar uitzie. Op het moment dat ik dat mezelf zie doen, kan ik er mee stoppen. Ik weet ook gelijk waar ik mijn inleiding over zal houden.

Ik doe hetzelfde als Carla. Gedreven door mijn zenuwen probeer ik keer op keer de uiterlijke orde te verzorgen. Ik blijf dat herhalen, als kan ik er het naderende gevaar mee bezweren. Pas als ik het mezelf zie doen, kan ik afstand

Fred: Bijzonder vind ik dat ieder meester is op zijn gebied, maar dat als jij de goede inzet niet kunt vinden, er alleen ‘niet kunnen’ overblijft. Dat blijft overigens een heel kwetsbare stelling, want het impliceert ook dat de bewoner afhankelijk is van jouw inzet. Zo zal er veel zijn bij een bewoner wat in zijn bestaan wel werkzaam is, maar niet bij anderen overkomt. Nog linker, jij en ik zouden wel eens het filter kunnen zijn, in wat onze cliënten aan de buitenwereld kenbaar maken.

Bas: Sociale processen spelen tussen alle mensen, ze worden alleen bij onze bewoners zo zichtbaar. ‘Filteren’ is zo’n sociaal proces. Wat ik aan de buitenwereld kenbaar wil maken, wordt door de één wel herkend, door de ander niet. Mijn impuls om iets in de wereld te zetten krijgt pas werkelijkheidsgehalte als er andere mensen zijn die mij zien en die mij ondersteunen. Als je iets aan de wereld wilt geven, moet een ander bereid zijn dat te ontvangen. Als er geen ontvanger is, wordt de gever onzichtbaar.

Bij mensen met te ontdekken kwaliteiten is dat niet wezenlijk anders, maar moet je nog meer je best doen om te kunnen ontvangen, je moet je antenne veel fijner afstemmen. Is er voor de bewoner geen ontvanger dan kan de situatie voor hem dramatisch worden, want in mijn ervaring is het dan niet alleen zo dat hij zich niet kenbaar kan maken, maar ook dat wat ‘in zijn bestaan werkzaam is’, niet geactiveerd wordt. Met andere woorden ‘kenbaar maken’ en ‘werkzaam zijn’ zijn op elkaar inwerkende begrippen.

nemen en gaan doen waar het om gaat: het verzorgen van mijn inleiding, van inhoud.

Euritmie-gebaren, en bij uitstek de 'L' en de 'M', vragen om verzorging van de beweging, zowel uiterlijk als innerlijk. Als ik het gebaar enkel als vorm voltrek, is het leeg, nietszeggend. Carla wil 'verzorgen' en deze beide gebaren nodigen haar uit om in het verzorgen zich ook met het innerlijke van, in dit geval, de klank te verbinden.

De kwaliteiten van de 'L' en de 'M'

Zoals een gedicht of een verhaal een dynamiek heeft, zo hebben ook de bouwstenen ervan elk hun eigen dynamiek. 'Kasteel' heeft een andere dynamiek dan 'boom'. De 'K' heeft een andere dynamiek dan de 'B'. In de euritmie wordt gewerkt met deze dynamiek, met het karakter van de beweging in de taal en in haar bouwstenen. Je kunt ook zeggen: in de euritmie verschijnt de taal als dynamiek, als beweging.

In de euritmie-therapie zijn de enkele letters (ook wel 'klanken' genoemd) het belangrijkste therapeutische middel. Een klank heeft een dynamiek en die kun je in een beweging zichtbaar maken; deze dynamiek is o.a. door Annemarie Bäschlin in verstilde vorm schetsend weergegeven in de zogenaamde euritmiefiguren¹⁴. Door een aantal van deze figuren 'inlevend waar te nemen' zijn we in een werkgroep op zoek gegaan naar die dynamiek, naar de beweging in de klank. In dit 'inlevend waarnemen' ga je op zoek naar kenmerkende bewegingstendensen. Dat doe je door je in die bewegingen te verplaatsen en ze na te voelen, na te bewegen. Uiteindelijk benoem je die beweging in één of meer werkwoorden, woorden die direct die dynamiek uitdrukken.¹⁵

Bij de 'L' komen we op de dynamiek: 'uitnodigen om te groeien'. De uitnodiging van de 'L' aan Carla is haast tastbaar mee te beleven. 'Uitnodigen' geeft iemand de ruimte, is niet dwingend, maar geeft wel een weg aan. Steiner geeft als karakteristiek 'het in zich bewegende'. De 'L' nodigt uit om je te verbinden met het bewegen als zodanig: ga met mijn beweging mee.

De dynamiek van de 'M': 'spiegelend voorwaarts tasten'. Nu Carla met de 'L' kan meebewegen, geeft de 'M' haar gelegenheid die beweging te proeven, af te tasten. Carla kan naar de beweging kijken en daarmee ook naar zichzelf. De 'M' vraagt je om met aandacht je bewegingen te volgen, je gaat je bewegingen verzorgen. Daar kan Carla instappen, want dat kent ze, ze heeft een verzorgende inzet. In de 'M' komen uiterlijke en innerlijke verzorging bij elkaar. Door de bewegingen van de 'M' te verzorgen, kan de 'M' als innerlijk dynamiek verschijnen.

Kwaliteit van Carla: Door het verzorgen van een (uiterlijke) handeling, (innerlijke) kwaliteit zichtbaar maken.

'Waar is Bas?', roept Carla op een dag om het hoekje van de deur van de werkklass, waar ik koffie sta te zetten. Ik reageer verheugd op haar zoeken en vragen, zij straalt en verheugt zich met mij. Als we aan het werk zijn blijft de stemming ontspannen, maar haar vreugde is verborgen, als de zon achter de wolken. Al bij het eerste gebaar van

de reeks 'L' 'M' 'OE', keert haar vreugde met volle kracht terug en wordt nog sterker als we aan de klanken door oefenen.

Op het moment dat ze zich middels de klanken spiegelt, kan ze kennelijk haar grondstemming weer vinden, kan verschijnen hoe ze op dat moment werkelijk in de wereld staat: enthousiast en met een sterke wil om zich met een stukje van de wereld te verbinden.

Later

Carla is deze dagen behoorlijk nerveus. Gisteren hebben we samen de klanken gedaan, maar er leek niet veel te gebeuren. Vandaag realiseer ik me dat ik vanwege haar zenuwen de neiging heb de leiding van haar over te nemen en besluit haar nu te vragen de klanken alleen te doen. Ik vraag of ze een 'L' wil doen en ze begint onmiddellijk met de 'M'. Daarbij spreekt ze die 'M' heel snel en maakt daarbij een kort en nerveus gebaar. Dan stopt ze plotseling, spreekt de 'M' meer gedragen en langer en maakt een heel mooi doorvoeld 'M'-gebaar. De 'L' daarna is rustig en doorleefd, haar gezicht is voor een moment totaal ontspannen. Na de klanken staat ze een tijdlang met haar ogen dicht stil te zijn.

Geweldig; we hebben samen zoveel aan deze klanken opgebouwd dat Carla er nu vrij over kan beschikken en geheel op eigen kracht haar zenuwen even kan parkeren om in de kwaliteit van de klank te stappen en te ervaren wat dat aan je doet. Zij kan de oefening als 'meester' hanteren.

Ook nu blijkt weer, dat als ik het initiatief bij de bewoner leg, zij of hij, juist in een situatie van angst of spanning, in staat is handelend in de wereld te staan en in plaats van onder te gaan in de chaos, een verbinding met die wereld aan te gaan en daardoor tot zichzelf te komen. Bijna dagelijks ervaar ik deze basishouding als een geweldige uitdaging: jezelf terughouden op het moment dat de ander het even niet weet en in de problemen lijkt te komen. Voor je het weet heb je het alweer voor de bewoner geregeld en dat is jammer, want als je wacht komen er zulke mooie dingen tevoorschijn. Oplossingen waar je zelf niet op gekomen zou zijn en die ook voor jou een verrijking zijn. Oplossingen ook die bij die ander horen, die zijn weg laten zien, zijn vermogens.



Fred: Het stukje over meesterschap is mooi, maar ook aanvechtbaar. Kan het ook niet betekenen dat men door de situatie gestuurd wordt, in plaats van dat men meester is of is dat misschien hetzelfde?

Bas: De beeldhouwer laat zich leiden (niet sturen) door de structuur van het stuk hout of de steen die hij voor zich heeft staan. De schrijver 'volgt' zijn verhaal, hij weet van tevoren ook niet waar hij uitkomt. Zij zijn beiden in gesprek met hun materiaal en in die uitwisseling verschijnt het meesterschap. Een meester weet zich ook te beperken. Hij is niet iemand die alles kan, maar iemand die in bepaalde ontmoetingen (met een boomstronk, een verhaal, een gebaar, een medemens) de verborgen potenties van het andere of de ander zichtbaar kan maken. Zich laten leiden door het andere en daar een eigen verhouding toe vinden, dat is meesterschap.

14. (1987): Die Eurythmiefiguren von Rudolf Steiner, Dornach

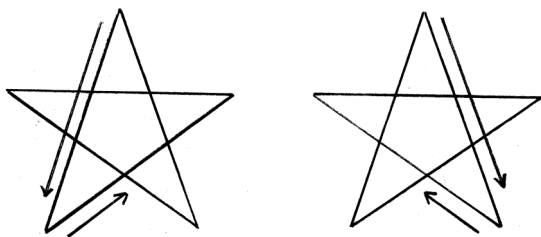
15. Zie noot 5

4. De toverformule

Het is soms een dubbeltje op zijn kant of een bewoner in staat is zijn vermogens, zijn kwaliteiten te laten zien. Mijn ervaring is dat het niet mijn taak is om hem of haar iets aan te leren, of een nieuw vermogen te trainen. Veeleer ga ik op zoek naar al aanwezige kennis en vooral naar al aanwezige, maar nog verborgen vaardigheden. Het blijkt mijn taak te zijn om voorwaarden te scheppen waaronder die kennis en die vaardigheden kunnen verschijnen. Elke cliënt is uiteindelijk een meester op zijn gebied, maar als ik de goede inzet niet kan vinden, kan er niets verschijnen, behalve een niet kunnen. Jannet is een frappant voorbeeld van een 'meester', waarbij dankzij mijn gestuntel eerst het 'niet kunnen' verschijnt in de vorm van angst. Ze heeft me echter ook geleerd hoe ik haar als meester kan aanspreken.

Jannet begint ontspannen aan de eerste keer van een nieuwe periode, de negende in drie jaar tijd. Ze stapt direct in de oefeningen. Als tweede oefening loopt ze de wegen van de vijfster en doet dat zo goed dat ik haar vraag of ze dat ook in de omgekeerde volgorde kan. Ze zegt 'nee', maar doet het vervolgens perfect. Dat is al dom van me, maar het wordt nog erger. Ik begin nóg iets nieuws met haar. Ze doet wel mee maar is zichtbaar zenuwachtig. Als we bij de volgende, bekende, oefening zijn, springen de tranen in haar ogen, begint ze te trillen en lijkt ze het op te geven.

Ik vraag haar dan het spreken van een gedicht bij een oefening van mij over te nemen en prompt komt ze wat tot rust en kan ze de oefening afmaken. De volgende keer, twee dagen later, is ze duidelijk gespannen als ik haar in de werkplaats kom halen. Het lukt haar niet om uit zichzelf te komen. In het oefenen besluit ik dan háár de touwtjes in handen te geven. Zij mag zeggen wat we gaan doen. Ik ben verbaasd als ze bijna exact het programma van de vorige keer kiest, inclusief de nieuwe oefeningen die haar zo van streek maakten. Ze blijft er de hele tijd goed en ontspannen bij. Na afloop zeg ik haar dat ik dat toch wel heel knap vind: zelf je zenuwachtigheid overwinnen. Ze geeft met een bescheiden knikje aan dat ze weet waar ik het over heb.



Mijn inzet heeft in eerste instantie dezelfde dynamiek als die bij Bas, al ontstaat ze op een andere manier: ik spreek haar aan op haar eigen initiatief, ik geef háár de touwtjes in handen. Je zou verwachten dat ze de lastige oefeningen weglaat, maar nee, net als bij Bas bepaalt haar positie of iets lastig is of niet. Heb ik de leiding dan is de terugweg-vijfster een moeilijke oefening waar ze tegenop ziet. Heeft zij de leiding dan wordt het kennelijk een uitdaging waar ze zin in heeft.

Kwaliteit: Verantwoording nemen voor de eigen taak.

Omdat ze over veel vaardigheden en inzicht beschikt overkomt het me bij Jannet steeds weer dat ik onvoorbereid met haar een nieuwe oefening of nieuwe variatie doe, waardoor ze angstig wordt. Zo angstig, dat ze de volgende keer moeite heeft om sowieso naar mij toe te komen. Als ze de oefening eenmaal kent, doet ze het zo vanzelfsprekend, dat ik steeds weer denk dat ze een nieuwe stap onvoorbereid aankant. Niets is echter minder waar.

Vandaag is het weer zover. Ze loopt de vijfster in de juiste volgorde en kan hem, samen met mij, ook vrij moeiteloos spiegelen, ofwel terug lopen. Er komt spontaan een volgende variatie in mij op, maar dit keer heb ik het gelukkig in de gaten.

Ik zeg haar dat we met z'n tweeën nog een andere vijfster gaan proberen. Zij loopt de haar bekende weg en ik de nieuwe, een weg langs de kringlijn, steeds twee plaatsen verder. Ik leg niets uit, zij doet wat ze kent, ik doe het onbekende. Dan bied ik haar een stoel aan. Ze mag kijken hoe ik de nieuwe vorm loop. Daarbij tellen we ook het aantal bonenzakjes¹⁶ dat ik moet gaan voor één weg. Op deze manier ziet ze wat er concreet moet gebeuren en door het tellen van de bonenzakjes benoemt ze de nieuwe weg. Ik zie nog wel zweetdruppels op haar voorhoofd, maar daar blijft het bij, ze wordt niet angstig. Ik vraag haar nog niet om zelf al de nieuwe stap te doen, we gaan verder met de volgende bekende oefening. De volgende keer kan Jannet zonder problemen in de nieuwe oefening stappen. Ik vraag haar eerst wat we gaan doen, ze benoemt het en voert het daarna uit. Er is geen vuiltje aan de lucht.

Kwaliteit: De dingen zien, een naam geven en dan kunnen handelen.

Jannet zet haar kwaliteit in

De eerste stap bij Jannet is haar de touwtjes in handen te geven. De tweede stap is haar uit te nodigen iets nieuws in haar omgeving een concrete naam te geven, de dingen te benoemen. Het volgende voorbeeld komt van de leefgroep en is opgeschreven door Hester Bos. Het laat zien dat Jannet zélf deze kwaliteit op een heel verrassende wijze kan inzetten:

Jannet gaat 's middags met een medewerker op stap om (1) haar oren te laten testen in het audiologisch centrum in Amsterdam, (2) op kraamvisite te gaan bij haar eigen zus en (3) de moeder van de medewerker te bezoeken.

Dit is voor Jannet een veelheid van bijzondere gebeurtenissen, die ook nog allemaal een andere emotionele lading voor haar hebben, een zeer complex middagprogramma dus! Het zou me niet verbaasd hebben wanneer Jannet, met dit alles in het verschiep, behoorlijk in de zenuwen zou zitten. Jannet heeft echter een manier gevonden om deze ingewikkelde toekomst hanteerbaar te ma-

16. Hulpmiddel, onder andere om op de grond neer te leggen en zo de vorm van bijvoorbeeld een vierkant of een vijfster aan te geven. Later door Ronald omgedoopt tot pittenzakjes!

ken: ze heeft hem benoemd, een naam gegeven. De veelheid van activiteiten heeft ze samengebond in de woorden: drie-in-één. 'Ik ga vanmiddag drie-in-één-keer!' vertelt ze me stralend, keer op keer. Ze hoeft zich geen zorgen meer te maken over de afzonderlijke onderdelen van de middag, nee, ze gaat vanmiddag drie-in-één! Als een soort toverformule spreekt ze haar zinnetje steeds weer opnieuw uit. Doet ze dit alleen omdat ze er zo vol van is en daar steeds weer mijn aandacht op wil vestigen? Nee, het lijkt wel alsof ze, door het steeds weer te zeggen, zelf als het ware vat krijgt op het hele gebeuren. Heel ontspannen en zonder een zweem van ongeduld wacht ze tot het tijd is om te gaan.

Het actieve karakter van het 'benoemen' wordt zichtbaar. De naam moet een aantal keer worden uitgesproken en juist dat heeft een werking. Het gaat dus minder om de inhoudelijke kant maar vooral om de werkzaamheid, om het proces. Het woord 'toverformule' duidt daar ook op: het moet uitgesproken worden, anders werkt het niet.

Kwaliteit: Taal actief inzetten en werkzaam maken.

Het tweede is dat de groepsleidster in de gaten heeft waar Jannet mee bezig is; maar al te makkelijk zou je kunnen denken dat het om de inhoud gaat en dat ze daarmee 'om aandacht voor zichzelf vraagt' of erger nog, dat ze loopt te zeuren, want dat kent men van haar. Het gaat echter in dit geval nauwelijks om de boodschap, het gaat om de toverformule en het is prettig dat iemand anders die ook even hoort, maar meer wordt niet gevraagd. Wordt bij Bas een stap gemaakt van 'balorigheid' naar 'vakman willen worden', bij Jannet wordt 'aandacht vragen' tot 'sprekend de situatie meester worden'.

De kwaliteit van de 'T'

'Het geziene benoemen', dat komt in de genoemde werkgroep als kwaliteit van de klank 'T' tevoorschijn. Dat wat je in de wereld meemaakt een naam geven, een begrip vinden bij de dingen die je ziet. Door het geven van een naam, maak ik onderscheid tussen mij en de wereld en kan ik me ook weer met die wereld verbinden. Bij angst is dat onderscheid tussen de wereld en mij er niet. De wereld overspoelt mij en neemt mij mee. Pas als ik de wereld benoem, kan ik haar een plaats geven en een verbinding leggen.

Jannet moet eerst een 'T'-proces gaan, voordat ze in de beweging kan stappen, voordat ze kan handelen. Als ze de oefeningen langer kent, blijft dat benoemen en uitspreken van de naam belangrijk: eerst benoemt zij de oefening en dan gaan we hem doen.

Als Jannet de handeling / oefening van tevoren benoemt, maakt dat voor haar de weg vrij om te handelen. Op korte termijn werkt het uitstekend, ik vraag haar vrijwel voor elke oefening: 'Wat gaan we nu doen?' Als ze meer dan anders uit haar doen is, geef ik haar zelfs de leiding voor het hele programma in handen; ze kan dan ook aangeven (door het weg te laten) wat ze op dat moment niet haalt. Net als bij Bas een schijnbare paradox: de gewoonlijke reactie op haar onevenwichtigheid zou zijn om haar alles uit handen te nemen en de dingen voor haar te doen. Werkzaam blijkt dus het omgekeerde te zijn: haar de touwtjes in handen geven. Daarmee laat ik haar ook zien

dat ik bereid ben in het ongewisse te springen, mits zij de dingen een naam geeft. Ik laat de touwtjes los, ik geef het roer uit handen en vertrouw op haar inzet.

Als haar verantwoordelijkheid wordt aangereikt, kan Jannet zich verbinden met haar taak, zij krijgt er een eigen verhouding toe. Ook het benoemen is voor Jannet een middel om aan die eigen verhouding te werken. De zelf gevonden naam is de brug die haar de wereld invoert.

Vanochtend was Geert bij Jannet in de werkkلاس om video-opnames te maken en omdat ik hier ook al bezig ben, zetten we vanmiddag Jannet's euritmie ook op de band. Zij doet al haar oefeningen alleen, ik zit achter de camera. Als ze klaar is gaan we samen de band terugkijken, enkel om te zien of alles er goed op staat. Als we bij haar 'M'-gebaar komen roept ze vrijwel direct: 'Dat is niet goed, het is te klein, dat moet helemaal naar voren', of woorden van gelijke strekking. Ik ben al eerder verbaasd geweest, maar dit slaat alles. Wat een waarneming, hoe is het mogelijk dat ze het ziet!? We bekijken de rest van de band en bij het 'O'-gebaar zegt ze: 'Die is mooi, die is goed'. Als de band is afgelopen vraag ik haar de 'M' nog eens te doen, zoals ze nu denkt dat die moet. Ze gaat staan en doet een prachtige gestrekte 'M' en niet alleen uiterlijk doet ze het beter, ook kwalitatief verschijnt er nu meer 'M' dan eerst. Ze zegt er letterlijk dit bij:

'Kijk, je hebt je arm helemaal zo ... en je trekt allebei de armen weer terug naar daar. Mijn armen waren een beetje aan de vaste kant gebleven.

Need I say more? Ze benoemt niet de uiterlijke, maar de innerlijke kwaliteit van de 'M': 'Je armen komen los.'

Als een collega 's avonds de band bekijkt is ze verbaasd over het grote verschil tussen de eerste en de tweede 'M'; en over het feit dat je dat zelfs op een opname overduidelijk kunt zien.

Pas de volgende ochtend als ik het aan Geert vertel en hij mij bevraagt, verschijnt de cruciale vraag: 'Waar haalt Jannet het vandaan, hoe weet ze dat die eerste 'M' nog niet klopt en hoe kan ze zo zeker zijn over de juiste uitvoering?'

Ik heb het gebaar niet of nauwelijks voorgedaan, daar kan ze het eigenlijk niet van hebben. Jannet heeft het ongeveer een jaar geleden uit de euritmie bij de weekopening opgepikt en wilde het hier zelf gaan doen. Kennelijk heeft ze ergens beleefd wat een echte 'M' is. Aan haar bovenstaande uitspraak (armen aan de vaste kant) is te zien dat ze ook de dynamiek beleeft: het is te vast, het moet losser. Tot nu heeft ze haar gebaar waarschijnlijk als die 'M' ervaren, maar nu ziet ze op de band dat haar voorstelling c.q. beleving niet klopt met wat er tevoorschijn komt. Haar dynamische voorstelling is heel juist, want nu kan ze het direct oppakken, ze kent geen enkele twijfel.

Hier verschijnt de kwaliteit van Jannet die ik al eerder benoemde: ze heeft de 'M' gezien (beleefd), ze heeft hem een naam gegeven en ze is vervolgens in actie gekomen. Op eigen kracht zet ze haar kwaliteit in, ook al heb ik dat pas heel laat in de gaten.

Geert vraagt of Jannet niet terugschrikt als ze ziet dat haar gebaar 'niet goed is'. Ik zou zeggen, integendeel. Ik beleef veel eerder een extra inzet, alsof ze tot nu toe in het ongewisse verkeerde, maar nu heel zeker is van haar zaak. Er verschijnt iets heel beslist in haar handelen. Ze heeft het heft in handen, omdat ze het zelf ontdekt heeft.

5. De taalkunstenaar

Ronald is zo mogelijk nog meer gericht op dit ‘concreet benoemen’ dan Jannet, hij is één en al taal. Als we aan een gedicht werken en daar een vorm bij lopen, wordt hij zeer enthousiast. Hij smult van de woorden, hij smult van de zinnen. Een zin als ‘Schuimende morgen en mijn vuren lach ...’ (Marsman), doet hem het water in de mond lopen (en het vuur in zijn voeten). In het lopen van de vorm zie je dat hij al zijn natuurlijke terughouding laat varen en zich helemaal geeft. Niet omdat hij zo gek op vormen is, maar omdat de taal hem inspireert. Voor wij zover waren, heeft hij mij nog het een en ander moeten leren:

Na de zomervakantie wil ik voor Ronald een nieuwe oefening inzetten. Ik weet dat ik hem er niet mee moet overvallen. Hij mag op een stoel gaan zitten en toekijken als ik de nieuwe oefening voordoe. Hij wil echter niet gaan zitten, maar blijft staan. Als ik bonenzakjes op de grond leg om het vierkant van de vorm aan te geven, vraagt hij of er ook een brug (!) bij is. Ik zeg hem dat die er niet is, maar wel een vijver. Hij is dus al bezig om via het benoemen van een onderdeel van de vorm er grip op te krijgen. Hij kijkt naar mij als ik twee keer de vorm doe en er de tekst bij spreek.

De derde keer wil hij het ook doen, maar vraagt mij zijn hand vast te houden. We lopen de wegen vier keer en als we daarmee klaar zijn zegt hij dat hij af wil sluiten. Ik herinner hem aan de oefeningen die we eigenlijk ook nog moeten doen, maar hij is niet meer over te halen. Als hij weggaat zeg ik ‘Tot woensdag’, waarop hij repliceert ‘Dan kom ik niet!’ Ik wil toch een lijntje open houden en spreek met hem af dat ik woensdag mag komen vragen of hij toch zin heeft om te komen.

Pas na herhaald terugkijken kom ik erachter waar het fout is gegaan. Ik dacht eerst dat ik de nieuwe oefening niet direct de eerste keer had moeten aanbieden en ook niet aan het begin van de les. Maar dan realiseer ik me dat ook het ‘toekijken’ voor hem een nieuw gegeven is en dat daar de problemen al beginnen. Hij wilde immers al niet op een stoel gaan zitten. Ik heb dit wel veel bij anderen gedaan, maar nog nooit bij hem. Zo gebeurt er dus toch iets waar hij niet op is voorbereid, wat hij nog niet kan benoemen. Hoe ga ik woensdag te werk? Ik ga hém weer vragen wat we gaan doen en wacht af of er ruimte is voor de nieuwe oefening. Misschien komt hij er zelf mee.

Ik ben dinsdag toevallig in de werkkلاس van Ronald om een andere bewoner op te halen en vraag hem of ik morgen echt langs mag komen. ‘Nee, je mag niet komen’. Ik antwoord dat ik in dat geval vanmiddag al even kom vragen of ik hem morgen toch die vraag mag stellen. Als ik later de andere bewoner terug breng, zegt hij: ‘Meester Bas, jij komt vanmiddag op de groep?’ ‘Nee, maar ik kom wel in de klas’. De werkkلاسleider stelt voor om dat dan na het wandelen, om half drie te doen en ik vraag hem of hij in dat geval dan even naar mij kan komen; hij antwoordt vol overtuiging: ‘Ja, ik kom naar jou!’

Hij heeft de draai gemaakt; ergens heeft hij een besluit kunnen nemen om weer in actie te komen. Door in korte

gesprekjes, middels uitnodigen en afwijzen, te benoemen dat we vastgelopen zijn, krijgt hij stapje voor stapje weer contact met de situatie.

Rond half drie verschijnt hij inderdaad en we spreken zonder problemen af dat hij morgenmiddag eurytmie komt doen. Van een groepsleidster hoor ik, dat hij het er ook op de groep uitgebreid over heeft gehad. Zij heeft begrepen dat er een oefening is die hij heel spannend vindt!

Woensdagochtend komt Ronald na het ochtendlied naar mij toe en vraagt of hij vanmiddag bij mij mag komen.

Bas: ‘Natuurlijk, hoe laat kom je dan bij mij?’

Ronald: ‘Om zeven uur.’

Bas: ‘Na het wandelen?’

Ronald: ‘Ja, na het wandelen.’ (half drie dus)

Bas: ‘En wat gaan we vanmiddag doen?’

Ronald: ‘Met de pittenzakjes’ (!)

Bas: ‘En wie moet die pittenzakjes op de grond leggen?’

Ronald: ‘Ik!’

De nieuwe oefening heeft een naam gekregen: ‘de pittenzakjes’. Het is een concrete naam, het is wat hij voor zich ziet. De pittenzakjes leggen we op de grond, dan kunnen we de vorm lopen. De naam komt van hem, want ik noem ze bonenzakjes. Nu het nieuwe een concrete naam heeft gekregen, kan hij weer tot handelen komen. Hij is vanaf maandagmiddag bezig geweest voor het nieuwe, onverwachte een naam te zoeken. Hij is dus actief, handelend opgetreden om dit nieuwe aan zijn ‘programma’, zijn wereld toe te voegen.

Die middag mag hij zeggen wat we gaan doen. Hij zegt dat hij wil beginnen met ‘ik en jij’ (dat is de oefening die we voor de nieuwe oefening deden), maar begint dan met ‘hier ben ik’, zoals het hoort. Daarna doen we inderdaad ‘ik en jij’ en volgens het programma ‘lopen, lopen’. Dan zegt hij: ‘Nu doen we de koperen bal,.....nee, dat is geen goed idee,.....we doen nog één keer de pittenzakjes.’ Als ik dat snel even opschrijf, begint hij alles klaar te leggen en even later loopt hij zonder problemen zijn eigen weg in de vorm, ik loop aan de overkant. Als we klaar zijn wil hij afsluiten.

De cirkel is rond; dankzij zijn voorbereiding en het vermogen om de oefening te benoemen, heeft hij kunnen handelen, waar hij eerst geblokkeerd was.

In het voorbeeld waar dit verhaal mee begint, de dichtregel van Marsman, is hij al een paar stappen verder. Het gaat niet alleen om het tot handelen komen, het gaat om handelen waar je met je hele wezen in bent, vol inzet, vol overgave. Ronald heeft een zintuig voor kwaliteiten in de taal. Hij is zelf taalkunstenaar en onderkent ook het kunstenaarschap van Marsman.

Kwaliteit: Door creatief omgaan met de taal, je met de wereld kunnen verbinden. Die creatieve taal ook bij anderen kunnen waarmaken.

De verhalen van Jannet en van Ronald zijn ook het verhaal van de ‘angst’. Als ik de wereld een naam kan geven, kan ik daarmee onderscheid maken tussen die wereld en mijzelf. Ik kan de dingen in de wereld een plaats geven en

er daardoor enerzijds afstand van nemen en anderzijds mij er mee verbinden. Zolang ik haar geen naam kan geven en haar daardoor niet kan zien, ga ik in de wereld op, verlies ik mij erin. De wereld is dan een groot duister geheel, en de angst is daar.

De gast

Vandaag heb ik een nieuwe stagiaire en samen met haar halen we Ronald op uit de werkkلاس. Ik stel ze aan elkaar voor en zeg tegen hem: 'Dit is onze stagiaire'. 'Jij bent onze gast', zegt Ronald en loopt met ons mee.

Ik wil vandaag met hem een voorbeeldles geven, zodat de stagiaire morgen met hem aan het werk kan. Als Ronald en ik klaar staan zegt hij echter tegen haar: 'Kom jij ook meedoen?' We doen gedrieën de oefening. Nu hij haar al in de activiteit heeft betrokken is het voor mij tijd om aan de kant te gaan zitten, maar dat blijkt niet zijn bedoeling. Ik moet ook mee blijven doen want de stagiaire komt niet in plaats van mij, zij komt als gast.

Een stagiaire is iemand die kijkt of aan het werk gaat, een gast is iemand die je uitnodigt, in dit geval om mee te doen. Ronald geeft de nieuwe situatie een door hemzelf gevonden naam en handelt vervolgens letterlijk naar die naam. Hij brengt het gast(heer) zijn in praktijk. Hij gebruikt dus niet zomaar een naam, maar laat die in zijn handelen verschijnen. En daarmee laat hij zien dat hij dat stukje van de wereld kent. Hij weet wat een gast is en hij kent de processen die bij dat 'gast zijn' horen.

De dichter

In het (echte) benoemen verschijnt wat je kunt noemen 'stilzwijgende kennis'. Het benoemen werkt direct, niet via de omweg van het verstand. Als Ronald iemand een 'gast' noemt, komt daar onmiddellijk zijn 'op een gast gerichte handelen' uit tevoorschijn. Hij hoeft dat niet te bedenken. Een naam geven en daaruit handelen zijn één. Ook bij de dichter komen de woorden direct uit de bron tevoorschijn: 'Je bent als je schrijft een soort trein op een wisselstelsel. Je had ook twintig andere rails kunnen kiezen, maar je gaat feilloos zo. Ik heb geen beslissing genomen over die regel', zegt de dichter Willem Jan Otten. 'Ik heb hem laten staan omdat hij juist is.'¹⁷ Ida Gerhardt zegt over gedichten: 'Zij ontstaan uit stille kernen'.¹⁸ Deze 'stille kernen' verwijzen naar de stilzwijgende kennis, waar ook Ronald over beschikt, waar ieder mens over beschikt.

Door benoemen geef je een stukje van de wereld een naam. Deze naam draagt een aspect van de werkzaamheid van dat stukje van de wereld in zich. De daad van het benoemen roept deze werkzaamheid op. Door de stagiaire 'gast' te noemen verschijnt er bij Ronald een consequent patroon van handelingen die allemaal gebaseerd zijn op die ene naam.

Kwaliteit: Zo benoemen dat de handeling er rechtstreeks uit volgt. Of, in je handelen laten zien dat je taal serieus neemt.

Benoemen speelt zich niet af in het verstand, maar een laag dieper, benoemen is zelf een handeling. De naam zelf vinden en uitspreken, zoals Jannet en Ronald dat doen, wijst op het meest actieve karakter van dit benoemen.

Later

Op een of andere manier ben ik met Ronald in een volgende periode heel chaotisch gestart, waardoor ik nu alle zeilen bij moet zetten om weer goed in ons programma te komen. Ik hanteer ten volle het principe 'zien → benoemen → doen' om met hem aan het werk te kunnen. Omdat ik hem te vroeg het heft in handen heb gegeven, moeten een aantal oefeningen weer opnieuw geïntroduceerd worden.

Als hij zijn schoenen aan het uittrekken is, leg ik de vijfster met de pittenzakjes op de grond. Als ik klaar ben zegt hij onmiddellijk: 'Ik ga niet de vijfster doen'. Ik bevestig dat, zeg dat dat zelfs verboden is en vraag hem of hij mij dan de weg wil wijzen. Dat doet hij zonder mankeren, maar niet zonder nogmaals te benadrukken dat hij geen vijfster gaat lopen. Als ik de vorm twee keer heb gelopen, vraag ik of hij de pittenzakjes op wil ruimen en als hij ja zegt, vraag ik hem eerst de 'rechtervoet' te pakken, dan de 'linkerarm' etc.

Zo loopt hij toch de vijfster en hoewel hij niets zegt, schat ik in dat hij dat weet. Alleen heet het nu natuurlijk niet 'vijfster lopen', maar 'opruimen' en dat wil hij best doen. Dat is dus de naam die hem helpt om tot handelen te komen.

Op zijn vraag lopen we de vorm van de harmonische acht. Ik loop voorop, hij volgt. Hij doet dat zo vanzelfsprekend dat ik benieuwd ben of hij het zelfstandig zou kunnen. Ik stop bij de poort, wacht op hem en vraag hem dan wie er nu voorop mag. 'Ik' zegt hij en hij voegt meteen de daad bij het woord. Voor in de vorm ziet hij dat hij eigenlijk verkeerd loopt, hij begint even te beven, maar herpakt zich en loopt goed. Als hij weer op dat punt komt, heeft hij een andere oplossing gevonden die niet helemaal klopt, maar wel de vorm als geheel intact laat. Ik ben aange-naam verrast, prijs hem en vraag hem: 'Hoe kan jij dat nu ineens', waarop hij het sublieme antwoord geeft: 'Lopend!'

Bij deze oefening heeft hij van tevoren geen voorstelling van de vorm, maar wel van het lied dat daarbij hoort en ook dat we er de staaf bij dragen als was het een kaars. We lopen dus eigenlijk zoals bij het feest van Maria Lichtmis. Dat kent hij, dat heeft een naam, dat kan hij doen al is de vorm dan ook nieuw voor hem. Dat hij zo snel zelfstandig de vorm kan lopen toont aan hoe levend zijn voorstelling is.

Ronald als creatieve onderzoeker

In navolging van Bas heb ik ook met Ronald al een keer gekeken naar recht en rond, maar daar kwam niets uit, behalve dat voor hem beide wegen bij het stoplicht eindigen.

Vandaag lopen we de vorm van de 'harmonische acht', een doorgaande ronde vorm, en ik vraag hem wie deze weg loopt. Ik herhaal de vraag een paar keer tot er een

17. In: 'Waarom dat woord' van Marjoleine de Vos, in NRC-Handelsblad, 18-08-2000.

18. idem

aanknopingspunt komt en hij tenslotte zegt: 'Maria'. Hij komt daar op door het lied wat we bij deze vorm zingen, maar dat maakt verder niet uit, we hebben iets. Als ik vervolgens bij de rechte wegen van de vijfster vraag wie die dan loopt is het antwoord te verwachten: 'Jozef!' Op die rechte weg staat voor hem nog steeds een stoplicht dus als ik vraag wat Jozef doet op die rechte weg zegt hij: 'uitkijken voor het stoplicht'. Zijn meesterschap komt tevoorschijn als hij verwoordt wat Maria dan op de ronde weg doet. Ook hier blijf ik een tijd aandringen, tot hij komt op: 'Maria moet een poes uitnodigen!'

Ik betrap mezelf erop dat ik als eerste reageer op het woord 'poes' en zijn inbreng daardoor negatief beoordeel. Daar heb je Ronald weer met zijn poes (een vaste deelnemer aan de therapie die op de meest vreemde momenten van zich laat horen met een luid 'miauw'). Gelukkig staan mijn oren open en heeft de methode van het onderzoek in eigen werk mij geleerd gericht te zijn op dynamiek, dus op werkwoorden. 'Stoplicht' en 'poes' zijn, zo je wilt, zijn fixaties en als ik niet oplet ook de mijne, maar waar het om gaat is het werkwoord, de dynamiek van het 'uitkijken' en het 'uitnodigen'. Met name die laatste is niet meer associatief, maar echt een vondst.

Even terug naar Bas. Hij vond bij de rechte weg 'Je ziet je doel' en bij de ronde weg 'Je ziet de ander'. Bij Ronald is Jozef degene die het doel in het oog houdt, reizend van het ene naar het andere stoplicht, Maria nodigt de ander of het andere uit om deelgenoot te zijn. De uitwerking is bij beiden geheel eigen, de onderliggende dynamiek wijst in dezelfde richting.

Als Ronald klaar is, is Jan Willem al binnen en klaar om met zijn oefeningen te beginnen. Als hij gaat staan, vraagt Ronald of hij naar hem mag kijken. Jan Willem vindt dat goed. Ronald volgt twintig minuten lang intensief wat Jan Willem neerzet. Hij reageert soms met humor, soms met spanning: 'Hoor je Jan Willem springen?'

Ronald nodigt Jan Willem uit om hem zijn wereld te laten zien. Hij is gemotiveerd om 'de ander te zien'. Net als bij de 'gast' brengt Ronald direct het door hem benoemde (uitnodigen) in praktijk. Benoemen en handelen zijn bij hem een dynamisch verbonden eenheid.

Fred: Herhaling van de gedachte: 'Welke vraag moet ik stellen om wat men door ervaren weet aan het daglicht te kunnen brengen?' Verder zie ik met mijn wereld geen raakvlakken.

Bas: Toch een poging: Je vertelde me twee prachtige anekdotes van je reis naar Nepal. De één over zes broers in een theehuis met een westerse doelstelling (winst maken en uitbreiden), maar een oosterse aanpak. Ze hebben elk hun eigen taak, hoewel het geheel ook door één mens verzorgd zou kunnen worden. De andere over de agenten die het al goed lopende verkeer gaan regelen met als gevolg een totale stilstand van de verkeersstroom.

Wij zouden het anders doen, maar zij doen het zo. Dat heeft niets te maken met beter of slechter, maar met een andere cultuur die andere dingen belangrijk vindt. Die culturele omschakeling moeten we, denk ik, elke keer maken als we met onze bewoners in gesprek gaan. Zij kijken anders naar de wereld en hun zienswijze is net zo geldig als die van ons, alleen wel anders.

Zo laat bijvoorbeeld een onderzoek naar de cultuurverschillen tussen alfabeten en analfabeten zien dat er sprake is van twee verschillende vormen van logica: 'Alle stenen op de maan zijn blauw. Een man vindt op de maan een steen. Welke kleur heeft die steen?' 'Blauw', zegt de alfabeet. 'Geel of wit' zegt de analfabeet, voor wie logica betekent dat hij zich baseert op eigen ervaring (!) en niet op de uitspraken van een ander.¹⁹ Een geweldige kwaliteit die natuurvolken en mensen met verborgen mogelijkheden gemeen hebben: Je eigen ervaring als houvast nemen en niet de boekenwijsheid.

19. Berthold van Maris: De maan is wit. NRC-Handelsblad 07-09-2002

6. De oefening als leermeester

Als we een aantal periodes met elkaar werken begint zichtbaar te worden dat Martin in de 'B'-oefening altijd bij de les is. Waar hij bij een willekeurige andere oefening in no time kan afdwalen, daar is hij bij de 'B' altijd geconcentreerd bezig. Alleen, als ik zo dom ben hem aanwijzingen te gaan geven, raakt hij er even uit, maar dat heb ik gelukkig snel in de gaten. De oefening zit zo in elkaar dat hij twaalf korte wegen gaat, waarbij het gebaar steeds completer wordt gedaan. Na elke weg moet hij dus het initiatief nemen voor de volgende. In elke andere oefening is dat een ramp en raakt hij daar de draad en uiteindelijk de hele oefening kwijt. Bij de 'B' is het geen enkel probleem en zie je bij elke nieuwe weg weer zijn initiatiefkracht verschijnen.

Als Martin de 'B' oefent, kan ik mij eigenlijk helemaal terugtrekken en moet ik me vooral niet met hem bemoeien. Ik ben op dat moment niet langer de meester. Die meester ontmoet Martin nu in de oefening zelf, in de klank 'B'. In de oefening verschijnt Martin als degene die het heft in handen neemt, als degene die het initiatief neemt. Pas in de ontmoeting met deze meester, met deze oefening, wordt zichtbaar waar hij gemotiveerd is, waar hij initiatiefnemer is. Waarom wordt Martin zo door de 'B' aangesproken?

Martin is twintig jaar oud, heeft voor Midgard een hoog niveau en kent de euritmie-therapie uit ervaringen op een andere plek. Dat brengt mij bij de start van de therapie op het idee om hem niet de oefeningen voor te gaan schrijven, maar op zoek te gaan naar zijn inbreng: 'Wat wil jij nou graag doen, waar gaat je interesse naar uit, jij mag kiezen'. Het gevolg van deze inzet is dat we tot vrijwel niets komen. Hij wil wel, maar komt tot niets anders dan eindeloos rondjes lopen, afdwalen naar andere zaken, liedjes zingen en naar buiten kijken. Als hij al eens een keer op gang komt, is één opmerking van mij voldoende om hem totaal uit zijn concentratie te halen. Naarmate de weken verstrijken wordt dit probleem eerder groter dan kleiner, totdat hij in de tweede periode niet enkel verdwaalt, maar compleet tot stilstand komt. Het wordt me duidelijk dat dit een doodlopende weg is en ik besluit het roer drastisch om te gooien.

Kwaliteit: Martin laat zien dat het eenzijdig opvatten van 'vraaggestuurde zorg' tot niets leidt.

De volgende periode is mijn inzet zeer directief. Ik heb de leiding. We gaan krachtig en in een flink tempo door de oefeningen heen. Gesprekken moet hij opsparen tot na afloop en als hij teveel bij mij achterblijft, kost dat een reep chocola. Verder is het verboden te fluiten en uit je neus te peuteren. Als we de eerste keer na twintig minuten klaar zijn, kijkt hij ongelovig op de klok. Vroeger waren we na een half uur nog niet halverwege! Hij heeft zich erg verheugd op het praatje na afloop, maar nu het zover is, heeft hij niets om over te praten!

Waarom werkt de 'B' bij Martin?

We vonden in de werkgroep bij het inlevend waarnemen

van de 'B' 'jezelf zeker zijnd geven'. De situatie die je aantreft voor Martin erin stapt is: rondlopen, dwalen, kringetjes eromheen draaien. We leven ons in in dit fenomeen. Wat gebeurt er als je in kringetjes eromheen loopt. We komen op het volgende:

Ik krijg een opdracht van anderen (verhaal vertellen, werken aan promotie) en kom een hele tijd tot niets, behalve heen en weer lopen. Ik moet iets voor die ander doen, maar daar moet ik me eigenlijk niks van aantrekken. Hoe meer ik me op de opdrachtgever concentreer, hoe slechter het gaat. Ik moet iets doen om die ander tegemoet te komen, ik wil het niet op zijn manier, maar als ik het niet doe komt er geen ontmoeting. De vraag komt op: Doe ik het voor de ander en pas ik me aan, of laat ik aan de ander zien wat ik te bieden heb. Pas als het me lukt mijn eigen inbreng neer te zetten kom ik in actie, nu kan ik handelen. 'Zeker zijnd geven' was het gevonden begrip. Dat wat je zelf bent laten zien. Vanuit de voorstelling van de ontmoeting ben je teveel bij de ander. Dan kom je die ander niet tegen en ook jezelf niet!

'Zichzelf verliezend inleven' dat zie je Martin doen als hij geen 'B' voor elkaar krijgt. Hij heeft ook van mij een eigen inbreng gevraagd: 'Laat zien wat je mij te brengen hebt, dan kan ik instappen en ontdekken wat ik zelf in huis heb.' Hij kan dus juist zichzelf vinden, als ik directief aangeef wat hij moet doen (een mooie schijntegenstelling). Als ik niets zeg, gaat hij op zoek naar mij, maar kan me niet vinden want ik ben er niet. Ik ben begonnen met te zeggen: 'Ik pas me aan aan jouw wensen'. Vervolgens doet hij hetzelfde, hij past zich ook aan. Maar waar twee zich aanpassen is niks. Dan zeg ik 'dit ben ik' en zowaar, nu kan ook hij tevoorschijn komen.

Nu hij zichzelf gevonden heeft in de 'B'-oefening en in het vervolg daarop in andere oefeningen, nu kan ik terecht verdwijnen. Hij heeft me eigenlijk niet meer nodig.

Kwaliteit: Martin roept je op te laten zien wie je bent en wat je in huis hebt. Bewoner en medewerker hebben allebei een aanbod. Zo overstijgen ze 'aanbodgestuurd' en 'vraaggestuurd' en wordt zorg 'ontmoetingsgericht'.

Bericht van Arthur uit de kaarsenmakerij

'In eerste instantie vind ik het heel vervelend om Martin vanwege de therapie steeds laat in de werkplaats te ontmoeten, omdat hij daardoor onze gezamenlijke dagopening mist. Ook kost het hem altijd moeite om in het arbeidsproces te komen. Hij wandelt de eerste week nog wat rond nadat de euritmie is afgelopen en komt rond vijf voor half elf binnen om koffie te zetten.

In de loop van de volgende week, komt hij steeds sneller in de werkplaats. Tenslotte is hij rond tien uur terug en gaat direct aan het werk. Na drie weken van de vier, hoor ik hem niet meer klagen over 'slecht in zijn vel zitten'. Hij werkt, en wanneer hij zijn werk, het opspannen van de dompelaars, af heeft, vraagt hij of hij nog iets voor mij kan doen. Ik hoef hem niet meer te vragen om John in zijn rolstoel mee te nemen, hij doet het uit zichzelf. Zijn humor is in deze periode steeds goed.'

7. Een vogel zien

In de Appelboomklas is het thema ‘vogels’. De juf zingt liedjes over vogels, ze vertelt een verhaal, de kinderen knutselen vogels in elkaar, tekenen en schilderen vogels en ‘vliegen’ als vogels door de klas. Tot slot rijgen ze van pinda’s een slinger die buiten voor het raam wordt opgehangen. De volgende dag al zit er een koolmees op de slinger van de pinda’s te peuzelen, de juf is enthousiast en de kinderen... zien helemaal niets! De vogel is volledig onzichtbaar, het is alsof hij er niet is.

Een tijdje later vertelt de juf met hulp van een poppenspel het verhaal van de ‘witte slang’²⁰. De vogel in dit verhaal verschijnt in zijn simpelste vorm door je duim en je wijsvinger tot een vogelbekje te vormen. Er is echter wat bijzonders aan de hand. Omdat de dienaar stiekem een hapje heeft genomen van de witte slang kan hij alle dieren horen praten. Er verschijnen twee vogels die kunnen spreken. Ze vertellen elkaar wat ze die dag hebben meegeemaakt. Ook de gans, die wat later in het verhaal verschijnt, spreekt tegen zijn medegans en vertelt hem zijn zorgen.

En dan op een wandeling, in de tijd dat het verhaal verteld wordt, roept één van de kinderen ineens: ‘Kijk, een vogel!’ Er zit een merel op een tak en waarachtig hij is voor de kinderen zichtbaar. De juf vertelt mij er nog bij dat de honderden krokussen die daar op die plek staan vooralsnog voor de kinderen net zo onzichtbaar zijn als de vogel eerst, ondanks verhalen en liedjes over en schilderen van die bloemetjes.

Als je een stukje van de wereld een naam geeft, spreek je daarmee iets van het wezen uit, je laat het als het ware spreken. In dit voorbeeld kan dat stukje van de wereld, de vogel, zichzelf uitspreken. Dat maakt hem kennelijk zichtbaar voor de kinderen. De koolmees op de pinda’s had zich nog niet uitgesproken en was daarmee onzichtbaar. De merel op de tak is familie van de sprekende vogels, hij spreekt zich uit, hij is een sprekend voorbeeld en daarmee ook zichtbaar.

Een ervaring zichtbaar maken

Het is bijzonder om in het werken met mensen met verborgen mogelijkheden te ervaren hoe processen als ‘zien en benoemen’ zich afspelen. Omdat het voor ons vaak zo vanzelfsprekend is ontgaat het ons. Er zijn echter genoeg voorbeelden waar je zelf kunt ervaren hoe het geven van een naam de wereld zichtbaar, waarneembaar maakt.

Marjoleine de Vos beschrijft in een artikel ‘De vogel met de rode poten’²¹ dit vermogen van de dichter om een stukje van de werkelijkheid tot verschijning te brengen en dan dat stuk dat zich vooral in ons innerlijk afspeelt, daar waar we de wereld voelend beleven en ervaren. Juist de dichter blijkt de taak te hebben deze werkelijkheid onder woorden te brengen en daarmee kenbaar te maken voor zichzelf en voor anderen. ‘Door zijn gedichten bezorgt de dichter zijn taalgenoten gevoelens of sensaties die ze eerder nog niet hadden of wel al hadden maar zonder ze uit te kunnen drukken. Dankzij de dichter bestaan er nu woorden voor wat er gevoeld wordt’.

Evenals de vogels bij de kinderen van De Appelboom, zijn de gevoelens waarschijnlijk al aanwezig, maar omdat ze geen naam hebben, omdat ze niet worden uitgespro-

ken, kunnen we ze niet waarnemen.

‘Zo beïnvloedt de dichter niet alleen de taal van zijn land, maar ook de gedachten en gevoelens in zijn land en schept hij bovendien de mogelijkheid om die gedachten en gevoelens uit te drukken – ook voor diegenen die zijn gedichten nooit gelezen hebben. Een goed voorbeeld daarvan is de regel van Lucebert: ‘Alles van waarde is weerloos’. Je hoort het iedereen zeggen, het is een besef, dat dankzij die dichtregel tot iets heel gewoons is geworden. Zo zijn er meer dichters die een verfijning of verbijzondering van ons gevoel, of van ons uitdrukkingsvermogen, wat daar zoals gezegd niet altijd makkelijk van te onderscheiden is, teweeg hebben gebracht. Wie is nooit eens ‘domweg gelukkig in de Dapperstraat’ zelfs al is hij in het geheel niet in de Dapperstraat, daar zelfs nog nooit geweest?’

In een citaat van T.S. Eliot, dat zij aanhaalt, komt de dynamische verbinding van mens, taal en wereld nog meer naar voren: ‘Zou een land nu geen grote schrijvers en vooral geen grote dichters meer hebben, dan zou dat rampzalig zijn voor de taal, en voor de ondervindingen en ervaringen in dat land. Want onze ervaringen met de wereld, de wereld zelf en wij zelf veranderen voortdurend. En dat alles vraagt dan ook om steeds nieuwe uitdrukking van die ervaringen’.

Zulke veranderende ervaringen met de wereld zijn bijvoorbeeld de gebeurtenissen op 11 september 2001 in New York. Plotseling is de wereld niet meer goed in onze bestaande ervaringen in te passen en we moeten op zoek naar middelen om een brug te kunnen slaan naar de veranderde werkelijkheid. Beelden zoals we die op de televisie voorgeschoteld krijgen lijken daarbij niet te helpen. Bas Heijne²² zegt daarover: ‘We zitten nachtenlang als gebiologeerd naar CNN te kijken, maar wat ervaren we nu echt? De direct na de aanslagen overal gehoorde uitroep dat het net een film was geeft het al aan. Het was namelijk ook een film. Naarmate we getuige zijn van steeds meer van wat er in de wereld gebeurt, dringt er almaar minder werkelijk tot ons door.’

De cruciale vraag is dus ook hier hoe we de wereld voor onszelf tot ervaring kunnen maken. ‘Er is geen vanzelfsprekend bindmiddel meer tussen een mens en zijn omgeving en het gevaar bestaat dat de buitenwereld als een lange stroom beelden zonder veel betekenis aan ons voorbij trekt. Wat mensen aan elkaar bindt zijn vrijwel alleen nog hun ervaringen – en daarmee zijn we in het domein van de schrijver beland’. Ook Heijne komt bij de taal terecht als het erom gaat via onze ‘ondervindingen en ervaringen’ ons met een veranderende wereld te kunnen verbinden. In de weken na 11 september blijkt dat de Amerikanen in groten getale te rade gaan bij de poëzie. De dichteres Jorie Graham zegt daarover²³: ‘Men zoekt contact met eeuwige emoties via een duizend jaar oude taal’. ‘Het bijzondere van poëzie in het Engels is dat de regering die taal ook gebruikt, maar voor geheel andere doeleinden. Er zijn zoveel toespraken in code dat er een ware exodus op gang komt uit die taal naar de dichtkunst. Poëzie reinigt

20. Uit: De sprookjes van Grimm

21. NRC-Handelsblad 16-3-2001

22. In: Voorbij het straatrumoer; NRC-Handelsblad, 16.11.2001

23. In: Marc Chavannes: Post 911, in NRC-Handelsblad, 19.10.2001

de taal. Dichters worden niet betaald, zij maken geen reclame, zij kiezen geen partij – zij vertegenwoordigen alleen de taal'. 'Dichters spreken per definitie de waarheid, of zij gelijk hebben of niet'.

De bewoners van Midgard hanteren taal naar mijn ervaring op een manier die dicht in de buurt komt van die van de dichter. Ook zij spreken de waarheid, los van of dat bij onze bestaande voorstellingen aansluit of in onze denkkaders past.

8. De taak en de plaats van de 'bemiddelaar', methodische uitgangspunten

In het eerste hoofdstuk noemde ik Huib van den Doel, die de moderne taak van de medewerker benoemt als 'bemiddelen' in plaats van het vroegere 'zorgverlening'. Eén van de verschillen die ik bemerk bij het overschakelen naar dit 'bemiddelen' is dat het accent meer komt te liggen op de innerlijke, dan op de uiterlijke activiteit. Dat heeft als gevolg dat je wat minder zichtbaar wordt. Iemand die dit manuscript las zei tegen me: 'Ik zie wel de cliënt, maar waar ben jij?' Ik vat dat eigenlijk op als een compliment, maar zijn vraag is helder: 'Wat doe je nou precies, waar zit jouw werkzaamheid?'

Een stagiaire beschrijft wat zij in de therapie ziet als volgt: 'Bij elke nieuwe bewoner die binnenkomt vindt er bij jou een verandering plaats. Stemming en benadering veranderen en krijgen een vorm die bij die specifieke bewoner hoort. De oefeningen zijn vrijwel hetzelfde, het perspectief verandert.' Als je erbij zit, zoals deze stagiaire, is die innerlijke activiteit kennelijk beter te zien.

Ieder mens gaat zijn eigen unieke weg en heeft zijn eigen wijze om met de wereld om te gaan en aan de wereld te leren. Het is de taak van de begeleider om die unieke weg op het spoor te komen, te benoemen, er handelend op aan te sluiten en hem te helpen vormgeven.

Ran gaat met grote kracht en veel enthousiasme de oefeningen in, hij kan ze zelf ook heel goed invullen. Hij is in de bewegingen en de gebaren die daardoor veel expressie krijgen.

Wat betekent dat voor mijn inbreng? De eerste vraag aan mij is om er net als Ran direct in te stappen; dus niet iets voorbereiden, niet iets uitleggen, geen vragen stellen, maar vooral doen. In dat doen, is mijn volgende opdracht om waar te nemen. Kijken hoe hij de oefeningen oppakt, kijken waar hij bijvoorbeeld initiatief neemt tot een variatie en daar op inspelen. Dus niet oordelen of hij het wel goed doet, of vragen waarom hij dat nu anders doet. Direct in het doen aansluiten.

Gisteren zette Karin de zevenster in naar de 'verkeerde' kant, ofwel ze ging de vorm in spiegelbeeld lopen. Ik hield net op tijd mijn mond dicht en tot mijn verbazing deed ze dit spiegelbeeld net zo goed als de originele vorm, dat wil zeggen bijna alle wegen goed, maar altijd ergens één vergissing. Na die vergissing weet ze wel de goede weg, ze raakt er niet (meer) van in de war.

Vandaag zet ze weer de spiegelbeeld-vorm in en doet het goed inclusief die ene vergissing. Daarna de originele vorm en helemaal goed, zonder aarzelen, zonder vergissing!

Het is alsof ze zelf een manier gevonden heeft om de vorm helemaal onder de knie te krijgen. Door per ongeluk (maar per ongeluk bestaat niet) het spiegelbeeld te lopen, kan ze nu de originele vorm helemaal pakken. Zoals vaak heb ik niet zoveel gedaan behalve niet ingrijpen op het moment dat er schijnbaar iets verkeerd (anders) gaat.

Dit 'anders gaan' is eigenlijk de sleutel tot vooruitgang. Waar het 'anders gaat', waar iets onverwachts gebeurt, brengt de bewoner kennelijk iets van zichzelf in. Wát er

gaat gebeuren is voor mij op dat moment nog onzichtbaar, maar de potentie van het moment is te herkennen. Het lijkt 'fout', het is de opstap tot vooruitgang.

Onverwachte momenten zijn de eye-openers van het leerproces. In deze momenten komt de ervaringskennis van de cliënt tevoorschijn. Het opmerken van deze momenten vereist terughouding en opmerkzaamheid (kijken, kijken en nog eens kijken). Neem je ervaringen serieus.

Deze terughouding is het die een stukje van de onzichtbaarheid van de begeleider veroorzaakt. Maar als je in zo'n moment van terughouding staat, voel je hoeveel activiteit er nodig is om juist niet in te grijpen en hoeveel activiteit er zo bij de bewoner of leerling gewekt wordt. Nog een ander voorbeeld:

Ik ga met Bas werken aan een gedicht; ik zoek dat gedicht niet van tevoren uit, maar laat dat aan hem over. We pakken ter plekke een dichtbundel en gaan 'schatgraven'. Hij wijst een gedicht aan. Ik lees het hem voor. Het lijkt mij op het eerste gezicht een erg abstracte tekst en ik denk 'hoe komen we daar ooit uit?' Hij vindt het echter een heel mooi gedicht, dus gaan we er mee aan het werk.

Zo probeer ik te werken. In het oefenen komen dingen tevoorschijn die ik niet gepland heb, die ik nog niet weet. Daar richt ik me op, de onverwachte momenten. Ik streef ernaar zo te werken dat het onverwachte als het ware uitgenodigd wordt. Die uitnodiging vormgeven, dat is mijn taak. Door de wijze waarop de bewoner met de oefening omgaat verschijnt iets wat ik nog niet weet. Ik kan dat niet van tevoren plannen want dan verschijnt alleen mijn inzet en die vertelt mij niets over de inzet van de bewoner.

De regisseur Jappe Claes verwoordt dit als volgt: 'Sindsdien weet ik dat je moet leren loslaten. Je moet de dingen niet krampachtig willen vasthouden of ze hardnekkig najagen, want daarmee bereik je meestal het tegenovergestelde van wat je eigenlijk wilt. Ik geloof dat de dingen vanzelf op je af komen in het leven. Je moet wel in de buurt zijn en je armen open houden als ze uit de lucht vallen.'²⁴

Tot nu toe antwoordde ik op een vraag waar een oefening voor dient met: 'Tja, dat weet ik ook niet. We gaan maar aan het werk en dan hoop ik dat er iets verschijnt in het handelen van de bewoner waardoor die vraag beantwoord wordt'.

Dat is echter niet juist uitgedrukt, want de kennis omtrent die oefening is er wel, alleen niet in mijn hoofd. Die kennis is in aanleg aanwezig in de bewoner én in mij en verschijnt niet eerst in mijn voorstellingen, maar in mijn handelen en/of in het handelen van de bewoner. Het mooie daarbij is dat de bewoner vrijwel geen 'hoofdkennis' heeft, maar des te meer 'handelingskennis'. Zijn verstandelijke handicap is de ene kant van de medaille, de andere kant is het vermogen om net als de eskimo ervaringen op te doen en bij die ervaringen te blijven, er niet iets bij te bedenken. Het is mijn taak mijn 'hoofdkennis' te parkeren (weer terughouden dus) en me open te stellen voor de ervaringen die we al handelend in de oefening op gaan doen.

Ik ben aan het uitvinden waar de relatie van de bewoner met de oefening verschijnt. Wat ik met de oefening wil weet ik niet van tevoren. Ik zet hem in goed vertrouwen in en ga dan kijken wat er gebeurt. Een mogelijk 'doel'

wordt al werkende zichtbaar en als het zichtbaar wordt is het vaak al bereikt: 'Oh, daar gingen we dus naartoe'.

De begeleider kan het leven zo inrichten dat er maximale gelegenheid ontstaat om ervaringen op te doen, zowel voor de cliënt als voor zichzelf. Ervaringen ontstaan in en aan het doen. Belangrijk is dus om in het handelen te komen, ofwel aan de slag te gaan. Daar hoort bij dat er onzekerheid is of zelfs een risico. Maar zonder dat geen leerproces. Durf te handelen, durf het initiatief ook aan de ander te laten en vertrouw erop dat je in de ontmoeting op ideeën komt.

Uit het voorbeeld van Patricia in het begin blijkt dat als je het risico durft te nemen, dat je met je handen moet eten, er niet minder maar juist veel meer gebeurt dan je had kunnen denken. En het wordt nog leuker ook.

Op de vraag vanuit een zorgplan wat mijn doel met een bewoner is, is het antwoord: 'Ervaringen opdoen die helder maken wat er geoefend en ontwikkeld wil worden. En als dat in de reflectie zichtbaar wordt, zijn we eigenlijk alweer op weg naar een volgend doel, dat ook eerst weer onbekend is.'

De weg door de oefening bepaal ik niet van tevoren, die wijst zich door de opgedane ervaringen. Achteraf kan ik die weg wel onder woorden brengen. Zo ontstaat er terugkijkend wel een voorstelling, maar één die uit ervaringen, uit het doen is opgebouwd. De zorgcoördinator mag dus juist ook achteraf naar mijn ervaringen vragen, maar als hij van tevoren vraagt waar ik concreet naar toe ga laat ik hem noodgedwongen met lege handen staan.

24. Leven is zinloos, toneel niet. In NRC-Handelsblad 15-12-2000

Nawoord

Mijn taak is het om ervaringen op te schrijven. Ervaringen die ontstonden in de euritmie-therapie, in samenwerking met Carla Wildeboer, Jannet van Bouwhorst, Ruben van der Lugt, Bas Keijzer, Ronald Huijs, Jan Willem Schotten, Martin de Vries, Ran van Grinsven en vele anderen.

De met naam genoemde mensen hebben ingestemd met publicatie.

Zoals de bewoners en leerlingen zichtbaar worden door hun uiteenzettingen met mij in de therapie, zo word ik zelf pas zichtbaar in het gesprek met de ander. Gesprekken met Annet Flemming en Albert de Vries en reacties van Hans van der Pluijm, Geert de Kort en Lida Koeman hebben mij geholpen op de weg naar zichtbaarheid. De kritische vragen van Fred Weg hebben mij nog weer op een andere manier uitgenodigd goed na te denken over wat ik wil en hoe ik dat opschrijf. De bijdragen van Hester Bos, Wendy Molenaar en Arthur van Bottenburg werpen vanuit de optiek van de leefgroep en de werkplaats hopelijk een verhelderend licht op mijn ervaringen. Je kunt nooit in je eentje zichtbaar worden, daar heb je anderen voor nodig. Dank daarvoor!

De auteur

Bas Hardewijn (1953) runt vanaf 2005 samen met Annet Flemming een zelfstandige woonzorgboerderij, De Bontekoe, in de Kop van Noord-Holland. Het thema dat centraal staat in het werk luidt: 'samen zelfstandigheid ontwikkelen.'

Zijn werkloopbaan in de zorg begon Bas in 1976 op het Raphaëlhuis te Bergen (NH). Vanaf 1984 volgde hij de opleiding tot euritmist in Stourbridge (Engeland) en Den Haag. In 1988 keerde hij terug op het inmiddels verhuisde instituut, het huidige Midgard. Van 1992-1994 volgde hij de opleiding tot euritmitherapeut in East Grinstead (Engeland) en is sindsdien als zodanig werkzaam geweest op Midgard. Vanaf 2002 is hij docent onderzoek in eigen werk aan de S.P.W. opleiding van de Raphaëlstichting.

Reacties zijn welkom: bashardewijn@planet.nl